

POLSKO A MAĎARSKO: CESTA OD LIBERALISMU

LUCIE SULOVSKÁ

newdirection.online

[@europeanreform](https://twitter.com/europeanreform)

[@europeanreform](https://www.instagram.com/europeanreform)

[NDeuropeanreform](https://www.facebook.com/NDeuropeanreform)

contact@europeanreform.org

New Direction

Founded by Margaret Thatcher in 2009 as the intellectual hub of European Conservatism, New Direction has established academic networks across Europe and research partnerships throughout the world.

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament.
REGISTERED OFFICE: Rue du Trône, 4, 1000 Brussels, Belgium. **EXECUTIVE DIRECTOR:** Naweed Khan.

The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.

Lucie Sulovská

Lucie Sulovská se narodila v roce 1996 v Pardubicích. Studovala politologii a mezinárodní vztahy na Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Působila jako komentátorka Týdeníku Echo.

Zabývá se střední Evropou, zejména Polskem a Maďarskem.

	ÚVOD	7
1	MAĎARSKO PO ROCE 1989	11
1.1.	Triumfální jízda	14
1.2.	Rok 2015	17
2	POLSKO PO ROCE 1989	21
2.1.	Konsolidace nového bojiště	24
2.2.	Rok plný vítězství	26
2.3.	Obrácená perspektiva „dobré změny“	28
3	BUDAPEŠŤ NA VISLE?	33
4	POUŽITÁ LITERATURA	37

József Antall a Viktor Orbán na konci 80. let (Népszava)

Lech Kaczyński a Lech Wałęsa v roce 1990 (Krzysztof Miller / Agencja Gazeta)

ÚVOD

„Vy říkáte, že to není nic proti Maďarům, ale proti maďarské vládě. Ale kdo tu vládu zvolil? To nebyla Sněhurka a sedm trpaslíků.“ Ryszard Legutko, europoslanec PiS, slyšení ve věci Maďarska, 11. 9. 2018

Polsko a Maďarsko nejsou v posledních letech jen dva státy střední Evropy, které spojuje pozoruhodná historie vzájemné náklonnosti. Podivínští Maďaři našli ve fatalistických Polácích své „bratry v šavli i ve sklenici“, jak začíná polské a maďarské veršované přísloví ze středověku. Mezi milníky jejich přátelství patří účast Poláků v revoluci 1848, polské odmítnutí ratifikace Trianonské smlouvy, maďarské zamezení průchodu německých vojsk přes své území při okupaci Polska či maďarská solidarita s polskými dělníky, která odstartovala povstání v roce 1956. V poslední dekádě je spojuje i to, že jsou černými ovce Evropy. Nejčastěji se o nich hovoří v souvislosti s nástupem autoritářství, zásahy do soudnictví či médií. V Budapešti začal po drtivém vítězství strany Fidesz ve volbách v roce 2010 organicky růst systém, v němž jedna strana drží obrovskou moc a proniká všemi oblastmi veřejného života. Polsko se připojilo o pět let později a maďarským příkladem se přiznaně inspirovalo, ačkoliv mírnější vítězství Práva a spravedlnosti a odlišná struktura i charakter polské společnosti neumožňovaly takovou dominanci, a tím pádem hloubku změn, které jsou v případě Polska povrchové a omezují se na státní instituce.

Ačkoliv bývá často zmiňován „plíživý obrat k autoritarismu“, ve skutečnosti představitelé obou stran ve své rétorice před klíčovými volbami otevřeně deklarovali, že jimi plánované reformy budou strukturálního charakteru. Viktor Orbán hovořil o „revoluci u volebních uren“ a hluboké proměně celého systému; krátce po volbách pak o vzniku nové společenské

smlouvy a na ní vystavěného Režimu národní spolupráce (NER),¹ jenž byl i oficiálně proklamován v rezoluci s názvem Prohlášení o národní spolupráci, kterou parlament schválil hlasy vládní koalice. Jarosław Kaczyński byl notnou část své politické kariéry spojen s budováním „čtvrté republiky“,² která měla po francouzsku skoncovat se všemi neřády (postkomunistické) třetí republiky, již Kaczyński odmítal jako hybridní režim s pochybnou právní a morální legitimitou. I přes krach prvotního experimentu v roce 2007 a znehodnocení pojmu zůstává Kaczyński konzistentním odpůrcem třetí republiky a tragická smrt jeho bratra prezidenta a dalších představitelů polské elity při havárii letadla u Smolensku pak vedla pouze k prohloubení této nesmiřitelnosti.

Oba muži jsou na politické scéně vzácně etablovanými individualitami, někdejšími představiteli protirežimní opozice, jejichž oficiální přítomnost v politickém životě je kontinuální od počátků tranzice. Přestože zvláště v Orbánově případě došlo k některým neoddiskutovatelným ideovým posunům, oba sami sebe považují za reprezentanty stejného, autenticky antikomunistického proudu, jenž byl po jejich soudu záhy po změně uspořádání zrazen a odstaven na druhou kolej souručenstvím postkomunistů a liberálů, kteří v sobě navzájem našli pragmatické spojence pro uskutečnění ekonomické transformace a široce chápaného „návratu do Evropy“. Ačkoliv jsou osobnostně úplně jiní a také země, jimž dnes oficiálně či zákulisně vládnou, se od sebe při bližším pohledu liší, skutečnost, že se svou vizí přerušené kontinuity tak výrazně uspěli, nasvědčuje existenci značné společenské poptávky. Pokusů o její

¹ Originální název je *Nemzeti Együttműködés Rendszere*.

² <https://web.archive.org/web/20070716132651/http://www.pis.org.pl/doc.php?d=unit&id=7>

vysvětlení vzniklo v nedávné době vícero. Za všechny můžeme zmínit bulharského liberálního politologa Ivana Krasteva, který příčiny hledá právě ve způsobu tranzice příliš orientované na pouhou imitaci západních vzorců. Imitování nejenže nerespektuje odlišné historické, kulturní či ekonomické danosti, ale především s sebou nese jasnou hierarchizaci vztahů, kdy imitující je v podřízeném postavení vůči imitovanému, který k tomu disponuje výsostným právem hodnotit úspěch nápodoby. Z toho vzniká frustrace, z níž se podle Krasteva rodí celkové zamítnutí imitovaného modelu a potřeba svébytného hledání vlastního já.

Krastev připouští, že hodnoty západní společnosti vykazují postmoderní tekutost a ani mnozí z těch, kteří vnímali Západ jako oázu normality a napodobovací procesy původně podporovali, nemohli tušit, že o třicet let později bude ona „normálnost“ reprezentovat multikulturalismus a fluidita pohlaví. Tento šok, který se časově potkává s úpadkem globální dominance Západu a zpochybněním liberální demokracie západního střihu jako vrcholu dějin, umožnil dle Krasteva řetězovou reakci: konec Západu, který je hodný následování, odmítnutí imitačního imperativu, a dokonce jeho obrácení. Cituje Orbána: „Před třiceti lety jsme to byli my ve střední Evropě, kteří jsme věřili, že Evropa je naše budoucnost. Dnes cítíme, že my jsme budoucností Evropy.“ Na druhou stranu právě celoevropský, resp. celosvětový úspěch politiků, kteří k polskému a maďarskému modelu méně i více otevřeně vzhlíží, svědčí o tom, že takové potřeby nemohou vyplývat výhradně z nepovedené imitace a dalších „vrozených chyb“ tranzice. Poptávka po sociální soudržnosti a ontologickém bezpečí jako protiváze vůči atomizované a „změkčilé“ společnosti, nenávratně mizící v trychtýři modernity, se přece neomezuje na postkomunistické země. Současné vlády v Polsku a Maďarsku navzdory svým vadám nepochybně reprezentují konkurenční ideologický směr, což přispívá k jejich ostrakizaci ze strany dominantních liberálních sil, které svou zaujatost obtížně potlačují, a tak v důsledku poškozují v řadě oblastí relevantní kritiku vlád v Budapešti a Varšavě. Ty jsou také důkazem, že v letitém konfliktu s Evropskou unií lze spokojeně fungovat a ještě z ní „vytřískat“ kapitál před domácí veřejností.

Zastánci PiS a Fidesz se zahraniční kritikou nezabývají, ba naopak je možná utvrzuje v jejich přesvědčení. Podle Krasteva není tento postoj pouhým ztělesněním „odmítání toho, aby je soudili cizinci podle cizích standardů“, jsou tu i objektivní důvody, proč tato kritika

často míří mimo terč a slouží v lepším případě jako *chambre d'écho* pro své hlasatele.

Zprv je to stále častější interpretace normality v kulturních pojmech (migrace, práva žen, LGBT), namísto v politickém smyslu (svobodné volby, svoboda projevu a pohybu). Když nizozemská zelená europoslankyně Judith Sargentiniiová ve svém zevrubném hodnocení demokracie v Maďarsku rozebírá imigrační politiku, podmínky těhotných na pracovišti nebo ústavní definici manželství jako svazku muže a ženy, nelze přehlédnout zarputilost, s níž se snaží najít cokoliv, co by se dalo použít, ačkoliv to spíše než se stavem politických svobod v zemi souvisí s jejím levicovým přesvědčením, že hodnotový konzervativismus je roven autoritářství.

Zadruhé je to fenomén „roku nula“, ze všeho nejvíce připomínající dětskou říkačku o tom, jak se z vzorných žáků stali darebáci. To je patrné zejména u dlouhé řady evropských intelektuálů, kteří postrádají kritický přístup vůči stavu před rokem 2010, potažmo 2015, přestože ten se výrazně přičinil o zestup současných vlád. Fúze postkomunistů a liberálů si pro svůj „vzorný“ postoj k začlenění do evropských struktur, adopci neoliberálních politik bez ohledu na důsledky či otevřenost vůči zahraničnímu kapitálu, získala obdiv a přátelství západních médií, která ztratila zájem o příběh „těch druhých“, aby se o třicet let později mohla sama sebe ptát: „Co se, k čertu, stalo Viktoru Orbánovi?“ „Co se stalo s Polskem?“. Pokud se i my dnes ptáme, proč se Polsko a Maďarsko rozhodly rozejít s dědictvím „hodných žáků“, těžko můžeme začít vyprávění okamžikem „revoluce u uren“. Roubovat na střed Evropy faktory, které vedly k vítězství Donalda Trumpa v Americe, je podobně nefunkční. A porovnáme-li Polsko s Maďarskem, také je od sebe mnohé odlišuje. Jeden příklad za všechny: Maďarsko bylo v době fenomenálního Orbánova vítězství na pokraji státního bankrotu. Vláda musela v prvních letech především řešit, aby země nezkrachovala. Polsko má naopak dlouhodobě pověst zeleného ostrova Evropy, který mírně rostl i v době největší hospodářské krize, a vláda PiS přišla s politikou uspokojování aspirací, které dřívější ekonomický růst vytvořil.

Fidesz a PiS spojuje vedle národně-konzervativní ideologie to, že jsou volebně nejúspěšnějšími stranami v Evropě. Spočívá jejich úspěch „jen“ v nebojácnosti při prosazování ostrakizovaných hodnot a štědré sociální politice? Orbánův oblíbený autor, izraelský filosof Yoram Hazony definuje národní konzervativismus v šesti základních bodech. Zprv je to veřejně

sdílená náboženská tradice. Zadruhé přesvědčení o zákonech, které vycházejí ze „zdravého rozumu“. Zatřetí vzdělání jako respekt ke sdíleným tradicím. Začtvrté respekt k specifickým národním zájmům a potřebám a opatrnost vůči globálním ekonomickým a politickým projektům. Zapáté omezení migrace, případně tlak na asimilaci migrantů v národních státech. Zašesté opatrnost vůči šíření liberálních doktrín ve světě a boj proti „arbitrarismu“ mezinárodních institucí. Nařčení maďarské a polské vlády z autoritář-

ství nejsou založená na potlačování nebo ovlivňování voleb, nýbrž na tom, že zvolené vlády demontují ty komponenty, které plnému vyjádření vůle lidu brání. Polský levicový sociolog Sławomir Sierakowski, kterého rozhodně nelze podezírat ze sympatií vůči PiS, hovoří o „demokratickém útoku na liberalismus“. Maďarští liberálové vzpomínají na časy, kdy byl maďarský ústavní soud považován za nejmocnější na světě. Jak se ale stalo, že se vůle lidu tak vzdálila?

Jarosław Kaczyński a Donald Tusk před „noční změnou“ 1992 (Tomasz Wierzejski / Agencja Gazeta)

MAĎARSKO PO ROCE 1989

Maďarsko si většina starších našinců pamatuje jako pověstný nejveselejší „barák“ východního bloku. Zemi, kam se jezdilo za dobrou hudbou, knihami a dalším zbožím, kde existovalo drobné podnikání a režim nebyl tak zatuhlý jako v Československu. V době, kdy Maďaři již mohli vyjet relativně bez problémů za rekreací na Západ, u nás nastupoval Miloš Jakeš do funkce generálního tajemníka. Za touhu po svobodě Maďaři zaplatili krvavou daň v povstání v roce 1956, ale jak šla léta, politika represí ustupovala tiché společenské dohodě. János Kádár uplatňoval heslo „kdo není proti nám, ten je s námi“ a výměnou za občanskou pasivitu se režim snažil lidem zabezpečit pohodlný život. Výsledkem bylo mimořádně vysoké zahraniční zadlužení, na obyvatele nejvyšší v sovětské vlivové sféře, i další časované bomby, které si režim nechtěl nechat explodovat pod rukama a veřejnost se o nich měla dozvědět až v průběhu tranzice.

Posledním komunistickým předsedou vlády byl od listopadu 1988 do března 1990 Miklós Németh. Kariérní komunist a ekonomickým vzděláním se naplno zaměřil na reformy už s jednoznačným cílem transformace Maďarska v zemi s demokratickým politickým zřízením a tržním hospodářstvím. Komunistické špičky se připravovaly na proměnu své státostrany v levici západoevropského typu, k čemuž došlo v říjnu 1989, kdy se Maďarská socialistická dělnická strana (MSZMP) rozpustila a vznikla Maďarská socialistická strana (MSZP). U kulatého stolu zasedali zástupci již dříve vzniklých opozičních stran. Maďarské demokratické fórum (MDF) vzniklo v září 1987, sdružovalo konzervativní intelektuály a cítilo se reprezentantem věřícího, národního a buržoazního Maďarska. V březnu 1988 založilo 37 studentů z okruhu koleje Istvána Bibóa při univerzitě ELTE v Budapešti nezávislou radikálně antikomunistickou mládežnickou organizaci Fidesz. V listopadu

1988 pak vznikl Svaz svobodných demokratů (SZDSZ) se zaměřením na liberální voliče. Samostatnou činnost obnovily i některé tradiční politické strany, například malorolníci (FKgP), vítězové prvních poválečných a nadlouho posledních svobodných voleb.

Když sami komunisté začali pro maďarskou revoluci používat výraz „lidové povstání“, bylo jasné, že je to konec, neboť veškerá ideologie Kádárova režimu sestávala z věty, že rok 1956 byl kontrarevolucí. Symbolický pohřeb Imreho Nagye v červnu 1989 byl už akcí v režii politické opozice, kde vládní politici přihlíželi jako diváci, a současně velkým dnem pro mladého právníka a spoluzakladatele Fideszu Viktora Orbána, který ve svém projevu před stovkami tisíc diváků otevřeně vyzval ke skoncování s komunismem a odchodu sovětských vojsk. První svobodné volby se konaly v březnu a dubnu (druhé kolo) 1990 a znamenaly velký triumf národně-konzervativního tábora. Vítězem se stalo MDF následováno SZDSZ a FKgP, postkomunisté skončili s velkým odstupem čtvrtí a do parlamentu pronikl ještě Fidesz a křesťanští demokraté (KDNP). Vládu vytvořilo MDF s malorolníky a křesťanskými demokraty a premiérem se stal předseda MDF József Antall, humanitně vzdělaný intelektuál pocházející z nižší šlechtické rodiny a aktivní účastník maďarského povstání. Jeho odpůrci jej označovali za „panského člověka a muže minulého století“. Přihlásil se k tomu, že bude „premiérem 15 milionů Maďarů“, tedy i těch, kteří žili na území odloučených Trianonskou dohodou. Antall byl od počátku vážně onkologicky nemocný.

Prezidentem byl po dohodě zvolen Árpád Göncz (SZDSZ). Nové vládě dopadla na bedra zoufalá ekonomická situace země, zároveň Antall jako konzervatívec prosazoval ideu sociálně tržní ekonomiky v protikladu k Washingtonskému konsenzu liberalizace, privatizace,

deregulace, jímž se řídila už Némethova vláda (sám Németh v roce 1991 odešel do Londýna, kde se stal viceprezidentem Evropské banky pro obnovu a rozvoj). Postkomunisté se prakticky okamžitě stali stoupenci tvrdých neoliberalních reforem, zatímco vláda i pod vlivem rozporů v MDF přestávala být akceschopnou. Zahraniční dluh narostl do roku 1994 na 20 miliard dolarů. Za vlády MDF se také s novou intenzitou obnovil předválečný konflikt mezi velkoměstskými liberály a národními konzervativci. Protože Antall nedokázal v MDF nastolit pořádek a vnitřní disciplínu, získávalo na hlasitosti křídlo okolo krajně pravicového spisovatele s antisemitskými názory Istvána Csurky. Csurka později z MDF odešel a založil extremistickou Stranu maďarské spravedlnosti a života (MIÉP), která v letech 1998 až 2002 zasedala v parlamentu.

V liberálním táboře se nejvíce obávali růstu nacionalismu a SZDSZ v opozici nacházel společnou řeč s postkomunisty. Do té doby libertariánský a antiklerikální Fidesz byl rozdělený, část poslanců kolem Gábora Fodora prosazovala úzké spojení s SZDSZ jako s nejbližšími ideovými partnery, k tomu se ale stavěla Orbánova skupina odmítavě. V posledním roce Antalovy vlády se Orbán s premiérem sblížil a jeho politická orientace se pozvolna začala měnit. Dostával se do stále větších sporů s Fodorovým křídlem, a když byl v dubnu 1993 zvolen prvním předsedou strany a nahradil tak dosavadní kolektivní vedení, bylo jen otázkou času, kdy dojde k rozvratu. Fodor a jeho stoupenci opravdu nedlouho poté odešli do SZDSZ. V prosinci Antall zemřel a premiérem se stal ministr vnitra a podpředseda MDF Péter Boross. Premiérův důvěrník zemi hlavně dovedl k volbám, ale právě jeho vláda přijala dva zákony, které nejlépe ilustrují Antallův politický odkaz: zákon o agentech tajné služby (lustrace) a zákon o půdě, který zakazoval cizím fyzickým a právnickým osobám vlastnit ornou půdu v Maďarsku.

Ve volbách 1994 slavili úspěch postkomunisté s liberály. MSZP mohla vládnout sama, ale přítomnost SZDSZ jí kromě ústavní většiny dodávala navenek jakousi morální legitimitu. Premiérem se stal Gyula Horn, dlouholetý komunistický diplomat a ministr zahraničí v Némethově vládě. Stejně jako Antall s Borossem byl i on aktivním účastníkem povstání, leč na opačné straně – proti povstalcům bojoval po boku sovětské intervenční armády. Cílem Hornovy vlády byla rychlá „normalizace“ Maďarska podle evropských standardů, související s přípravou vstupu do EU a NATO. Vláda přijala půjčku Mezinárodního měnového fondu a podřídila se jeho podmínkám.

Ministr financí Lajos Bokros přišel s balíkem reforem a prostřednictvím devalvace forintu, zkrácení státních výdajů, zmražení platů, odbourání sociálních dávek a důchodové reformy se pokusil stabilizovat ekonomiku a zabránit hrozbě bankrotu. Reálné mzdy mezi lety 1995 až 1996 klesly o 18 procent, zatímco ceny v podobném poměru stouply. Kabinet zahájil masivní privatizaci včetně bankovního či energetického sektoru, které byly pro Antalovu vládu tabu. Podíl zahraničního kapitálu prudce vzrostl, v roce 1995 už bylo v Maďarsku 40 procent původně státních podniků vlastněno zahraničními investory, v České republice ve stejné době pouze 5 procent. V průměru byly státní firmy privatizovány za 28 procent své hodnoty a země přišla o třetinu pracovních míst.³ Díky reformám se podařilo nastartovat ekonomiku, zatímco protesty různých sociálních skupin od dělníků po studenty vláda ignorovala a ani po překlenutí nejhoršího se nepokusila nejtvrďší dopady zmírnit. To se projevilo na popularitě SZDSZ, která se propadla na 6 procent. Liberálové pak už navždy zůstali malou stranou s voličskou základnou v Budapešti, byli však jazýčkem na vahách, který rozhodoval o vzniku socialistických vlád.

Na pravici mezitím probíhal proces konsolidace. Fidesz sice zaplatil za své vnitřní spory, slabou kampaň a nevyhraněnost, ale Orbán měl už jasnou vizi, kam bude stranu směřovat. Našel pro sebe roli sjednotitele pravice. Socialisticko-liberalní spojení komentoval lakonicky slovy „srůstá to, co k sobě patří“ a rozhodně odmítl vstup do koalice. Bylo před ním hodně práce, tři pravicové strany plus Fidesz získaly ve volbách od 7 do 12 procent. K Antalově odkazu měl na jednu stranu úctu, na druhou stranu mu vyčítal slabost a naivitu, a to především to, že si „nechal před nosem ukrást“ kapitál a média. Protože odchodem Fodorova křídla skončily i mediální sympatie vůči Fideszu, shrnul Orbán v roce 1995 situaci pravice na mediálním trhu příměrem k holému zadku. Straně do názvu přibýlo slovo „polgári“, které má v maďarštině vícero významů – občanský, buržoazní, měšťanský i úřední. V tomto případě vyjadřovalo všelidovou a pronárodní orientaci strany. Fidesz prosazoval dělení na mladé „polgári“ Maďarsko a staré Maďarsko postkomunistů. Orbán chtěl dokázat, že jeho odpůrci ve straně, kteří tvrdili, že je nemožné „být víc věřící než MDF, lépe zastupovat venkov než malorolníci“ a že jedinou cestou k úspěchu je pakt s liberály, neměli pravdu. Kritizoval vládu, že realizuje zájmy nadnárodních finančních sku-

³ László György, *Creating the balance: The Mission of Economic Policy*. Századvég, 2019

pin, že se Horn chová, jako kdyby byl vyslancem MMF a ne premiérem Maďarů. Hlavním cílem privatizace by mělo být vytvoření maďarské střední třídy, zatímco zahraniční kapitál má vlastní zájmy a musí být přinucen sloužit národu. Strana vsadila na konzervativní a náboženské hodnoty i na práva Maďarů v okolních státech.

Orbán byl úspěšný a v roce 1998 nastoupilo další střídání stráží. Fidesz vytvořil koalici s MDF a malorolníky a pod heslem „jeden tábor, jeden prapor“ pokračoval v integraci pravice do jediného subjektu. Vláda zrušila či omezila některá z nejdrsnějších opatření v sociální oblasti, na druhou stranu dbala i rozpočtové odpovědnosti (zadlužení kleslo na nejnižší hodnotu 55 procent HDP v roce 2001), kladla důraz na mladé rodiny, důchodce a už zmíněné zahraniční Maďary, což vyvolávalo napětí se sousedy. Dovedla Maďarsko do NATO a soustředila se na hájení národních zájmů při vyjednávání o vstupu do EU (známý je Orbánův výrok z té doby, že život existuje i mimo EU). Fidesz v roce 2000 opustil Liberální internacionálu a získal afiliaci do Evropské lidové strany. Vláda vykazovala některé autoritativnější způsoby řízení, především ve vztahu k parlamentu, a měla vleklý konflikt s primátorem hlavního města Gáborem Demszkym, ekonomicky ale byla úspěšná, během čtyř let se snížila nezaměstnanost a vzrostla spotřeba obyvatelstva. S dědictvím komunismu se snažila vypořádat prostřednictvím vzniku nových institucí, jako bylo muzeum Dům teroru, a obecně prováděla politiku s historizujícími prvky. Pár týdnů před volbami v roce 2002 Orbán vyzval své voliče, aby nosili sváteční maďarské kokardy, což umožňovalo voliče pravice a levice odlišit na první pohled. Fidesz měl nakročeno k obhajobě, většina průzkumů mu přisuzovala vedení.

Jenže po do té doby nejvyhrocenější kampani v maďarských dějinách, která rozdělila společnost s nevidanou intenzitou, těsně prohrál. Koalice Fideszu a MDF měla 188 křesel, zatímco MSZP a SZDSZ 198. Pro Orbána se jednalo o těžký šok. V prvotním otřesu vyhlásil mobilizaci pravice a konaly se masové demonstrace pod heslem „Vlast nemůže být v opozici“. Na tu největší na Kossuthově náměstí přišlo půl milionu lidí. Orbán brzy pochopil, že je to slepá ulička, příčiny porážky začal hledat jinde a našel dvě největší. Zaprvé to byla institucionální slabost Fideszu, křehké a málo početné stranické struktury a absence pevného zakotvení ve společnosti. Orbán měl pocit, že neexistoval dostatek aktivistů a místních organizací bylo málo, zatímco socialisté měli obrovskou základnu: ze zhruba 800 tisíc členů někdejší komunistické státostrany

se členy MSZP stalo asi jen 50 tisíc lidí, ale i to bylo nesrovnatelně mnoho. Za druhou příčinu porážky pak považoval média, z nichž valná většina byla levicově liberální orientace, a Fideszu tudíž nepřejícná, a tak Orbán vytyčil dva cíle, které šly ruku v ruce: vybudování skutečné společenské báze a vlastních soukromých médií.

Socialisté se z porážky v roce 1998 poučili tak, že tentokrát vsadili na neoliberální kurz s výraznými sociálními prvky. V praxi pokračovala privatizace zbývajících odvětví a příjmy státu se snižovaly, ale výdaje začaly rychle růst. Vedle důchodů a sociálních podpor se o polovinu zvýšily platy od dob kádárismu robustnímu aparátu státních zaměstnanců. Deficity vláda vykrývala půjčkami u zahraničních věřitelů a k témuž nabádala Maďary – kvůli nestabilitě forintu si měli brát hypotéky v zahraničních měnách: eurech, švýcarských francích či japonských jenech. V poměru k HDP bylo Maďarsko v roce 2006 sedmou nejzadluženější zemí na světě. Ani ne měsíc po nástupu vlády se ukázalo, že premiér Péter Medgyessy byl v 70. a 80. letech agentem rozvědky. To se i v Maďarsku, kde existovala přiznaná personální kontinuita mezi komunisty a socialisty, zpočátku zdálo nepřijatelné, a SZDSZ požadoval premiérovu okamžitou demisi. Nestalo se nic a liberálové své výhrůžky nesplnili. Medgyessyho kariéru ukončily o dva roky později personální spory v koalici a prohrané první volby do Evropského parlamentu. Vládní strany se dokázaly shodnout na jediném kandidátovi – původně Medgyessyho poradci, později ministři sportu Ferenci Gyurcsánym. Gyurcsány býval vysokým představitelem Komunistického svazu mládeže (KISZ) a jeho žena pocházela z rodiny komunistického polhávára padesátých let. Po pádu režimu se stal úspěšným podnikatelem, podle zlých jazyků především díky množství neformálních vazeb, které on a jeho vyžnění příbuzní měli; v roce 2002 byl padesátým nejbohatším Maďarem. Zajímavostí může být, že právě Gyurcsánye Orbán v jednom dokumentu z roku 1988 označil za „jediného schopného KISZáka“.⁴

Mezitím Fidesz zapouštěl kořeny. Krátce po volbách Orbán přišel s nápadem využít energii zmobilizovaného pravicového elektorátu a vytvořit po celé zemi síť neformálních „občanských kroužků“. Tam se měli pravicoví voliči scházet a diskutovat o problémech ve svém okolí. Změna struktury strany, rozšíření členské základny na masovou, se musela promítnout i do vedení – v roce 2003 Orbán znovuzískal předsednictví a svou moc vůči

⁴ Jednalo se o *Mi lesz, ha nagy lesz?* od *Fekete Doboz Alapítvány*

straně už jen upevňoval. Zároveň započal „přístupové“ rozhovory s řadou občanských iniciativ a středopravicových stránek. V roce 2002 měl Fidesz 5 tisíc členů, díky akci s občanskými kroužky jich brzy bylo třicet tisíc. Integrace takového množství členů v krátkém čase byla komplikovaná, ale z větší části se podařila. Ve Fideszu dostali nápad, jak do dění vtáhnout i pasivnější část národa. Národní petice a pak i konzultace, tedy dotazníky na různá témata, kterými strana obesílala všechny maďarské domácnosti. Běžně se jich vracelo přes milion. Pokladník strany Lajos Simicska si vzal na starost média a postupně vznikly soukromé televize Hír TV a Echo TV, několik časopisů a jedno rádio. Pro pravici získal Simicska i tradiční deníky Magyar Nemzet a Magyar Hírlap, kde si pravicový volič konečně mohl přečíst názory, s nimiž souzněl. V už zmíněných volbách do Evropského parlamentu Fidesz uspěl se 47 procenty hlasů a zdálo se, že za dva roky nemůže nevyhrát. Jenže tu byl ten schopný Gyurcsány.

Kampaň Fideszu před volbami v roce 2006 byla v porovnání s lety 1998 i 2002 špatná. Především zvolila nešťastné heslo. „Žije se hůř než před čtyřmi lety“ nebyla pravda a nemohl to s vážnou tváří tvrdit ani nejzarputilejší volič pravice. Socialisté rozjeli pompézní život

1.1. Triumfální jízda

Nahrávka z květnového kongresu v Balatonőszöd se na veřejnost dostala 17. září 2006, kdy ji odvysílalo Magyar Rádió. Ve vulgárním projevu se Gyurcsány snažil poslance vybudit k reformám. Přiznal, že čtyři roky nedělali nic, všechno „zkurvili“ a volby vyhráli jen proto, že o situaci země „lhalo ráno, večer i v noci“ a „boží prozřetelnost, peníze ze světového hospodářství a stovky triků mohou za to, že jsme to přežili“. Demontrace vypukly okamžitě, záznam byl zveřejněn odpoledne a už večer se sešlo několik tisíc demonstrantů. Druhý den bylo již přes 40 tisíc protestujících a někteří se pokusili dostat do budovy státní televize. Policie proti nim tvrdě zasáhla. Její zásah a vyjádření Gyurcsánye, že o rezignaci přemýšlel asi tři minuty, vedly ke krvavé noci na 19. září, kdy demonstranti opravdu pronikli do televize a přerušili vysílání. Policie musela povolát posily, aby se do zbarikádované budovy dostala. Hořely auta i budovy, sanitky rozvezly do nemocnic stovky zraněných demonstrantů i policistů. Početné demonstrace vydržely ještě týden, pak jejich intenzita opadla, ale cyklicky se vracely až do konce volebního období. Velmi divoké byly demonstrace na padesáté výročí povstání, demonstranti

na dluh a Fidesz nebyl důvěryhodný, když to na jednu stranu kritizoval a na druhou se je snažil ještě přelicitovat. V předvolební debatě chtěl Orbán působit konsenzuálně vedle agresivního Gyurcsánye, ale vůbec to nevyšlo; Gyurcsány vypadal sebejistě, Orbán nervózně a schliple. Byla to Orbánova nejhorší debata v životě, tak špatná, že se později bude spekulovat, jestli to nebyl záměr. Ačkoliv oba byli vynikající řečníci, Gyurcsány tentokrát Orbána na hlavu porazil. Sypal z rukávu čísla, kterým Orbán ani nemohl oponovat – ministr financí rozhodl, že reálnou bilanci státu před volbami nezveřejní. Ránu Fideszu zasadilo i MDF, které se rozhodlo jít samostatně. Maďarský volební systém vždy zvýhodňoval silné strany, a kdyby vytvořili jednu kandidátku, získala by bonus. MDF tak sice do parlamentu těsně proniklo, ale SZDSZ měl více hlasů. Před druhým kolem si MDF dal podmínku, že premiérem nebude Orbán. Ten to přislíbil, což se ukázalo jako další fatální chyba, voliči byli silně emocionálně spojeni s jeho osobou. Fideszu už podruhé nestačilo k vítězství přes 40 procent hlasů. Vláda socialistů s liberály tak mohla pokračovat, naopak Fideszu hrozila dezintegrace a Orbánovi výměna. Všechny přesvědčil, že k úspěchu je nezbytný silný lídr, jenže neuspěl, a porážka šla za ním. Ale nemělo to trvat dlouho, brzy po volbách si Gyurcsány vstřelil spektakulární vlastní gól.

u parlamentu prorazili kordony, sami zatarasili jinou přílehlou ulici ukradeným autobusem a házeli na policisty lahve a kamení. Policie odpověděla vodními děly, z nichž na demonstranty stříkala modrou a zelenou tekutinu, slzný plyn a došlo i na gumové projektily. Proti návštěvníkům Orbánova projevu se rozjela na koních a některé lidi zbila obušky. V nemocnici skončil s rozbitou hlavou a zlomenou rukou i poslanec Fideszu Máriausz Révész. Demonstranti ukradli několik vozidel včetně obrněného a zprovoznili starý sovětský tank T-34, kterým se rozjeli proti těžkooděncům.

Gyurcsány nemínil vyvodit osobní odpovědnost a naopak přitvrzoval v aroganci, Fidesz se bál postavit do čela protestů a hrál roli tichého beneficianta lidového hněvu. Levice obviňovala Fidesz, že může za nepokoje a rozbité město, Fidesz po nevyplnění ultimáta na odstoupení, které bylo jen politickou hrou, začal premiéra zcela ignorovat; při jeho projevech poslanci odcházeli ze sálu. V komunálních volbách na podzim 2006 získal Fidesz už 53 procent hlasů, ale ani to Gyurcsánye nepřimělo odstoupit. Bylo to „venku“ a jeho vládě nezbylo než se pokusit o reformy.

Následující roky se nesly v duchu úsporných opatření a škrtů, zvyšování daní a zavádění poplatků. Fidesz ale vládě nic neulehčil a v roce 2008 vyvolal úspěšné referendum o reformě zdravotnictví, která zaváděla platby u lékaře a v nemocnici, a o školném. Socialisté se referendu snažili všemožně zabránit, ale výsledky byly drtivé: proti politice vlády se postavilo přes 80 procent hlasujících. Krátce poté kabinet opustili liberálové, rozhodli se na poslední chvíli pokusit o záchranu, vládu ale nadále podporovali jako menšinovou. To už nastupovala světová hospodářská krize a pro Maďarsko nadcházela okamžik pravdy. Země byla na pokraji státního bankrotu, kvůli znehodnocujícím se forintu desetitisíce rodin nebyly schopny platit úvěry v cizích měnách, stoupala nezaměstnanost, přibývalo bankovních loupeží i drobné kriminality, hlavně mezi nejchudšími Romy. Za ochranu majority se namísto nefunkční policie začaly brát bojůvky radikálů z Jobbiku, kterému se stále více dařilo v průzkumech. Došlo k několika rasově motivovaným vraždám Romů.

V této situaci v březnu 2009 Gyurcsány konečně rezignoval a byl nahrazen dosavadním ministrem rozvoje a hospodářství Gordonem Bajnaiem. Kromě Bajnaie žádný z kandidátů o funkci premiéra nestál. Bajnai uvedl, že funkci přijímá proto, že nemá žádné politické ambice, jeho jediným cílem je stabilizovat ekonomiku i za cenu značných bolestí a dovést zemi k volbám. Orbán, který byl po léta zvyklý objíždět celou zemi a každý den mít několik mítinků s voliči, nemusel dělat nic. Lidé byli mobilizováni dostatečně, stačilo vytvářet kanály, kudy se hněv mohl ubírat, aby Jobbik nedokázal přesvědčit voliče, že za jejich potíže mohou Romové a Židé. Heslo bylo prosté a všeříkající, „elég!“ – dost! Dlouho před volbami bylo jasné, že Fidesz (ve volební koalici s KDNP, která nahradila „nespolehlivé“ MDF) vyhraje a povládně sám, byla jen otázka, zda s ústavní většinou. Orbán sliboval kompletní přestavbu, zavedení práva a pořádku, vytvoření milionu pracovních míst a především obnovení národní hrdosti, naopak s Orbánem jako premiérem dopředu počítalo Maďarsko i Evropa. Výsledek byl knockoutový, Fidesz získal 68 procent mandátů a bezprecedentní moc. Socialisté skončili s velkým odstupem druhí a na záda jim dýchal Jobbik. Poslední stranou, která těsně uspěla, byli antiglobalističtí zelení (LMP). Dávni ideoví nepřátelé MDF a SZDSZ vytvořili společnou kandidátku, ale i tak byl jejich výsledek fatální: méně než 3 procenta. Byl to konec jedné éry, faktický zánik hybných sil maďarské tranzice, z tradičních stran na scéně zůstali jen Fidesz a MSZP.

Před volbami Orbán hlásal „malé vítězství, malé změny – velké vítězství, velké změny“, přesto jejich expresní tempo zaskočilo doma i v zahraničí. Orbán se netajil záměrem konzervativní revoluce, která měla prostoupit všemi oblastmi života. Podle svého životopisce Igora Jankeho⁵ chtěl, aby změny byly co nejhlubší a obtížně vratné. Řada jeho kroků, systémového i symbolického rázu, šla přímo proti nepsanému evropskému konsenzu. Rychle byla sepsána nová ústava, do níž se vrátil Bůh a dosti zidealizovaný obraz národa, objevil se i odkaz roku 1956, ostré odsouzení komunismu a jeho „politických dědiců“, deklarace manželství jako svazku muže a ženy aj. Maďarská republika se přejmenovala na Maďarsko – ústavní zřízení se nezměnilo, ale podle mínění maďarské pravice republika nepřinesla Maďarsku nic dobrého a není důvod se k ní hlásit. Ze symbolických změn stojí za zmínku i první zákon přijatý novým parlamentem, vyhlášení 4. června, dne Trianonské dohody, Dnem národní soudržnosti. Symbolický přesah – byť i systémový a zahraničněpolitický – měl také zákon, který konečně umožnil Maďarům ze sousedních států nabyt maďarské občanství. V této otázce se roku 2004 konalo referendum, pro nízkou účast neplatné, v němž Fidesz podporoval možnost „ano“, zatímco Gyurcsányova vláda se postavila ostře proti. Přízeň zahraničních Maďarů, z nichž občanství, a tím pádem i volební právo získal do dnešního dne více než milion lidí, už levice nikdy nezískala. Vláda aktivně vystupuje na jejich obranu a na budově parlamentu v Budapešti vlaje zástava rumunských Sikulů, maďarské menšiny nejistého původu, která v Rumunsku usiluje o autonomii.

Vítězství Fideszu se výrazně promítlo do podoby veřejnoprávních médií, odkud byli stejně jako v roce 2002 vyhozeni novináři spojení s předchozí politickou garniturou. Je otázkou, zda o maďarských státních médiích vůbec lze hovořit jako o veřejnoprávních, neboť právě socialistická vláda zrušila koncesionářský poplatek, a televize se tak stala plně závislou na politické vůli. Míra podřízení státní televize a rádia vládní straně po roce 2010 dále oslabovala jejich postavení na trhu a dnes má hlavní zpravodajský kanál M1 zhruba jen tříprocentní podíl na sledovanosti. Vůči mediálnímu konglomerátu Fideszu, který se po vítězství ve volbách ještě rozšířil o populární komerční televizi TV2 nebo zpravodajský web Origo, stojí nejsledovanější komerční televize RTL klub s německým vlastníkem, politický kanál ATV s maďarskými vlastníky,

⁵ Igor Janke, *Forward!: The Story of Hungarian Prime Minister Viktor Orbán*. Aeramentum Books, 2015

deník Népszava dosud spjatý s levicí, nejčtenější týdeník HVG nebo rádiová stanice Klubrádió. Provládní média dominují ve většině kategorií, bez většího zájmu liberálů se vládě podařilo převzít regionální tisk, přesto není problém obklopit se výhradně médií s opozičním zaměřením. Ty pak vládní média na hlavu porážejí v případě internetu – nejčtenějším zpravodajským webem byl donedávna Index se šesti miliony uživatelů měsíčně (pro porovnání nejčtenější tištěný deník Népszava má prodej kolem 20 tisíc), po odchodu většiny redakce v červenci 2020 není jasné, jakým směrem se bude vývoj dál ubírat, roli Indexu může zastoupit hned druhý nejčtenější zpravodajský web s opoziční orientací 24.hu, redakce Indexu však již oznámila spuštění nového projektu. Charakteristická pro maďarskou mediální scénu je absence solidarity na obou stranách. Když se v roce 2015 s Orbánem rozešel Lajos Simicska, obrátil celý svůj konglomerát médií proti Fideszu. Novináři, kteří na tuto změnu nebyli ochotní ze dne na den přistoupit, byli vyhozeni.

V kulturní sféře či ve vzdělávání vláda svou dominanci budovala postupně prostřednictvím personálních obměn a vytváření „správních“ institucí, pod něž se nově soustředily dříve formálně nezávislé organizace (především ty, v nichž vždy výrazně převažoval levicový světový názor). Protože se v tomto případě jednalo o spor dvou angažovaných menšin, pro nějž se zažil výraz „kulturharc“ (kulturní boj), a protože se odehrává nepřetržitě a zapojují se do něj všechna média, je o něm také nejvíce slyšet, ačkoliv mobilizaci širokých společenských mas vyvolaly z logiky kulturharcu vybočující projekty, jako nápad zdanit internet nebo uspořádat v Budapešti olympijské hry. V obou případech také vláda tlaku ulice ustoupila, což se v případě kulturního boje nestává.

Navzdory určitým pokrokům během Bajnaiovy poloúřednické vlády nejpalčivějším problémem Maďarska zůstávala ekonomika. A právě v ekonomice se Orbánův kabinet rozhodl pro neortodoxní metody. Situaci dlužníků s hypotékami v cizích měnách řešil na úkor bank, které se musely nově zařadit podle kurzu Maďarské národní banky, a dokonce zpětně kompenzovat klienty. Odmítl další půjčku MMF, protože byla vázána na podmínku, že se Maďarsko „vzdá ekonomických experimentů“. Na koncerny podnikající v energetice, telekomunikacích, bankovníctví a pojišťovnictví a velkoobchodě vláda uvalila krizovou daň ze zisku. Z peněz ze „znárodněného“ druhého pilíře důchodového systému v hodnotě 14 miliard dolarů nakoupila zpět podíly ve strategických podnicích. V roce 2013 předčasně splatila půjčku MMF a téhož dne byla maďarské poboč-

ce fondu vypovězena nájemní smlouva. Svou ekonomickou politikou proti sobě Orbánova vláda nejprve popudila zahraniční velkokapitál, média i politiky, brzy se však potvrdila přizpůsobivost korporátního světa – ten naoktrojovaná pravidla akceptoval a až na několik bank se nesplnily alarmistické předpovědi, že Maďarsko všichni opustí nebo přenesou zátěž na klienty. Jednou z velkých bolestí maďarského hospodářství býval vysoký počet invalidních důchodců a naopak nízký počet lidí odvádějících daně. Vláda započala verifikace žádostí o předčasný odchod do důchodu a omezila jej v případě armády a policie, pro většinu populace se pak důchodový věk zvýšil o tři roky (naopak pro soudce se kvůli výměně kádrů snížil o osm let). V rámci vize „společnosti založené na práci“ snížila podporu v nezaměstnanosti na pouhé tři měsíce a zavedla systém veřejných prací. Délka poměru je maximálně 12 měsíců, lze jej prodloužit o dalších šest. V roce 2016 pracovalo v programu 223 tisíc Maďarů (41% nezaměstnaných), cílem je udržovat pracovní návyky a motivovat je k hledání lépe placené práce. Svému slibu vytvořit milion pracovních míst se vláda alespoň přiblížila, v roce 2020 pracovalo o 800 tisíc Maďarů více než před deseti lety. Zavedla významné daňové úlevy pro rodiny s dětmi, díky odkoupení energetických koncernů mohla snížit nadsazené ceny plynu a elektřiny, což občanům pravidelně důrazně připomíná ve vyúčtování. Deficit státního rozpočtu se Orbánově vládě podařilo ustálit pod tři procenta a zadlužení země už roky klesá.

Snahy o diverzifikaci zahraničního obchodu především do Asie, kterou Orbán pokládá za kontinent budoucnosti (ve svém slavném projevu o liberalismu z roku 2014 označil za příklad úspěšných zemí Singapur, Čínu, Indii, Rusko a Turecko), byly vyjádřeny i v symbolické rovině přejmenováním ministerstva zahraničních věcí na ministerstvo zahraničního obchodu. Maďarsko od té doby jeví (s výjimkou pronásledovaných křesťanů, pro něž byl zřízen vlastní vládní úřad), minimální zájem o otázky lidských práv a v jeho zahraniční politice převládá tvrdý realismus. Politika „otevření na východ“ přinesla hojně kritizované kroky, jakým bylo svěřením dostavby jaderné elektrárny Paks Rusům, není ale bez zajímavosti, že v roce 2019 se největším investorem v Maďarsku poprvé nestalo Německo, nýbrž Jižní Korea. Kontroverzním rozměrem neortodoxní ekonomiky je vytváření vlastenecké „národní buržoazie“ jako kontrapunktu vůči zahraničnímu kapitálu a „rudým baronům“.⁶ Problémem je, že příslušníci

⁶ Jako „rudí baroni“ jsou míněni Maďaři, kteří zbohatli z divoké privatizace za socialistických vlád.

nové buržoazie ve zvýšené míře vykazují přátelské či příbuzenské vazby na vládní politiky a systém přerozdělování veřejných zakázek je silně zpolitizovaný. Postavení státu a kapitálu je opačné, než jaké známe například z České republiky. Kapitál nelobbuje politiky, nýbrž je vůči nim v podřízené roli.

V roce 2009 Orbán hovořil o tom, že v příštích letech nahradí „duální silový prostor centrálním“. Jinak řečeno, namísto souměrného systému dvou velkých stran povládně strana jedna, která „dokáže artikulovat věci národního zájmu“. Nejednalo se o výhrůžku, spíše o konstatování – bylo jisté, že socialisté skončí s výpraskem a jiná tak velká a populární strana jako

1.2. Rok 2015

S nepřízní zahraničí se konzervativní vláda musela vypořádávat od začátku. Když v lednu 2011 začalo maďarské předsednictví EU, Orbána v Bruselu čekal pískot levicových europoslanců, které znepokojil návrh nové ústavy či přijatý zákon o médiích. První debata na téma stavu demokracie v Maďarsku proběhla na půdě Evropského parlamentu ve Štrasburku na počátku roku 2012. Orbán přijal pozvání a vystoupil s projevem, jehož adresátem byli očividně Maďaři. O den později se v Budapešti konala velká, statisícová demonstrace na podporu vlády pod heslem „Nebudeme kolonie“. Takové výjevy se pak rok od roku opakovaly, Orbán si zvykl využívat půdu europarlamentu a zdrcující, přehnanou a ideologicky motivovanou kritiku pro vlastní prospěch. Přesvědčení, že západní elity vždy upřednostňovaly postkomunistické vlády, které nedbaly národních zájmů a sloužily mezinárodnímu kapitálu, přičemž Maďarsko zruinovaly, bylo mezi maďarskými pravicovými voliči všeobecné.

Do popularity vládní strany, která v prvních dvou letech prudce spadla, se více promítala domácí situace. I když se vláda snažila nejít cestou úspor (austerity), některá z Bajnaiových opatření musela zůstat v platnosti, základní sazba DPH je dodnes v Maďarsku rekordně vysoká (27%) a útok na soukromé důchodové pojištění vyvolal v řadách obyvatelstva také neklid. Celková situace se začala výrazněji stabilizovat až v roce 2013. Vláda navíc za první dva roky vychrlila obrovské množství zákonů, obvykle formou zákonodárných iniciativ poslanců, čímž způsobila chaos, kdy se tyto zákony musely často měnit nebo i rušit. Následoval trapný skandál prezidenta Pála Schmitta, který musel odstoupit poté, co se ukázalo, že napros-

Fidesz v Maďarsku nebyla. Záhy přišly změny, které se v principu líbily všem s výjimkou zasažených, ale v praxi znamenaly i větší koncentraci moci: počet ministerstev se snížil na osm včetně superministerstva lidských zdrojů. Zvýšil se přitom vliv úřadu premiéra, ministr řídící úřad vlády je de facto druhým mužem ve státě, a počet poslanců v jednokomorovém parlamentu klesl z 386 na 199. S tím souvisel i nový volební systém, v němž bylo zrušeno druhé kolo, upravily se hranice některých volebních obvodů a posílily větší nové prvky: 106 poslanců se volí v jednomandátových obvodech, zbytek vzejde z celostátního hlasování pro kandidátní listiny. Jednalo se o ideální uspořádání pro scénář fragmentované opozice neschopné dohody.

tou většinu své dizertační práce opsal. Nakonec si ale všechno „sedlo“, strašení liberálů krachem se nevyplnilo a Maďarsko si svou neortodoxní cestu obhájilo. Hospodářství začalo růst, vláda dostala prostor rozvíjet i svou pozitivní sociální vizi a Fidesz v roce 2014 udržel těsnou ústavní většinu 133 hlasů. Základem triumfu Fideszu bylo velké vítězství v jednomandátových obvodech, kde porazil levicové spojení poměrem 9:1. Na celostátní listině úspěšný Jobbik čekal osud UKIP v britských volbách – v jednomandátových obvodech nezískal ani poslance, totéž platilo i pro zelené LMP. Krátce po volbách ale vláda udělala několik chyb, nové zdanění internetu vyhnalo do ulic i pasivní Maďary, především mladé, a v tisku se začal propírat Orbánův rozchod se Simicskou, jenž Orbána veřejně označil velmi hrubým výrazem.

Jeho výlev je dodnes nejpopulárnějším heslem opozice, která okamžitě zapoměla, že nikdo v Maďarsku toho pro „Orbánův režim“ neudělal za tři dekády víc než Simicska. Coby nová směna do Simicskových médií nastoupili novináři z levicového tisku, kteří začali odhalovat různé vládní přečiny a korupci – tedy konkrétně to, kdo benefituje ze státních zakázek poté, co od nich byl odříznut sám Simicska. Jenže v okamžiku, kdy popularita Fideszu začala opětovně klesat a Orbán se po rozchodu se Simicskou (který pro něj musel být bolestivý i osobně, neboť se přátelili od gymnaziálních let) nacházel v celkové defenzivě, udeřila s plnou silou migrační krize. Maďarsko se nacházelo na balkánské trase a podle vládních statistik jeho hranice v letních měsících roku 2015 nelegálně překročilo přes 400 tisíc lidí. Prakticky nikdo z nich přitom neplánoval v Maďarsku zůstat a žádat tam o azyl. Mířili do bohatých

západních zemí, především do Německa, které z vlastních morálních a ekonomických pohnutek nadřadilo humanitu a pomoc lidem v nouzi nad platná pravidla. Naproti tomu Orbánova vláda na pravidlech trvala, přičemž se za to setkala s hromy a blesky západního intelektuálního světa, liberálních politiků a médií, nařčením z fašismu, výhrůžkami (mj. vyloučením z EU),⁷ účelovým zkreslováním reality – známé jsou v Maďarsku například záběry, na nichž migrant shodí svou ženu a dítě do kolejíště. Policista, který se jim snažil pomoci, byl v západních médiích prezentován jako ten, před kým se rodina nešťastně choulí na zemi.

Orbánův tvrdý a pragmatický přístup – který se nakonec stane tichým unijním konsenzem – mu vynesl nejen utužení pozic doma, kde se v oněch horkých měsících roku 2015 setkával s významnou podporou, ale právě díky zdrcující kritice ze zahraničí umožnil Maďarsku začít hrát na celoevropské scéně roli výrazně přesahující geopolitickou a ekonomickou sílu země. Orbán správně vycítil, že na masové migraci, která v západních zemích trvá nejméně od 60. let minulého století, nikdy nebyl žádný celospolečenský konsensus. Politici se k tomu stavěli po desetiletí právě tak pasivně jako v roce 2015, mlčení mas bylo vynucené sociálněpolitickým tlakem, z migrace se na Západě stalo téma, o němž se už nedá bavit normálně. Diváci BBC museli být v šoku, když ministr zahraničního obchodu Péter Szijjártó klidně a dobrou angličtinou říkal rozzuřené moderátorce, že Maďarsko si přeje být kulturně homogenní zemí i nadále, osobuje si právo se tak rozhodnout, stejně jako se Británie kdysi rozhodla pro multikulturní společnost. Orbán pozvedl prapor odporu a Maďarsko napříč Evropou získalo mnoho odpůrců, ale i mnoho příznivců, stalo se jakýmsi druhým Izraelem – zemí, na niž má každý názor. Doma se migrace stala tématem absolutním, s postupem času přibyl též americký finančník maďarského původu George Soros – bylo to poměrně logické: opozice byla příliš slabá, dezintegrována a potácející se ve vlastních problémech, než aby mohla být důstojným protivníkem. K migraci nebyla schopná zaujmout stanovisko, spíše lavírovala před vyhraněným názorem voličů. Soros je nepochybně ideologický protipól maďarské vlády, přiznaně financuje politické aktivity v souladu se svým viděním světa, v němž je podle jeho vlastního vyjádření pro Bloomberg zájmem uprchlík a hranice překážkou.⁸ K Maďarsku má dodnes silné vazby, právě

sem umístil svou univerzitu a snažil se interferovat i do maďarské politiky – podle Jankeho se mj. v roce 1994 pokusil přimět zástupce Fideszu, aby šli do koalice socialistů s liberály, kterou na rozdíl od MDF podezřelého z nacionalismu podporoval.

S tématy migrace a Sorose Fidesz v roce 2018 zopakoval „kétharmad“, tedy dvoutřetinové vítězství a ústavní většinu. Volební účast byla velmi vysoká, téměř 70 procent. Opozice po osmi letech nedokázala etablovat stranu, která by Fideszu byla schopná konkurovat jako kdysi MSZP, ani (pro četné osobní animozity i programové rozdíly) vytvořit účelové spojenectví alespoň do jednomandátových obvodů. Snažila se poukazovat na systémovou korupci a Fidesz pokořit sociálními sliby „všechno všem“. V Maďarsku je obecně nápadná absence strany, která by naopak navrhovala zeštíhlení státu a plédovala za volnotržní ekonomiku. Na druhém místě skončil Jobbik, vystupující nově jako středoprávicová strana, za ním tři další levicové strany. Fidesz tak dokonal „hatrick“, do roku 2022 může rozvíjet svou vizi neliberální demokracie jako doposud – bez nejmenších překážek. Na další roky ohlásil především boj proti demografickému úpadku, jemuž Maďarsko čelí již od 70. let. Rekordně nízkou porodnost mělo Maďarsko v roce 2011, kdy na jednu ženu připadalo 1,23 dítěte. Propopulační politikou se vládě podařilo toto číslo zvýšit na zhruba 1,6. Po daňových úlevách vláda nabízí výhodné půjčky na bydlení rodinám, které budou mít alespoň tři děti, pomoc s nákupem sedmimístného automobilu či úplné odpuštění daní ženám se čtyřmi dětmi. Na rodinnou politiku Maďarsko aktuálně vynakládá rekordních 5 procent HDP a lidé ve středním věku byli v roce 2018 největší voličskou skupinou Fideszu.⁹ Pokračuje centralizace dalších oblastí veřejného života, akademické či kulturní sféry. Protesty mají spíše malou intenzitu a jsou jednorázové. Podle rozsáhlého průzkumu think-tanku *Policy solutions* z roku 2020 považuje 57 procent Maďarů za největší plus deseti let vlády Fideszu podporu rodin, 45 procent obranu před migrací a 35 procent snižování režijních cen energií. Ze všech tří oblastí vláda udělala svá vlajková témata. Pokud jde o negativa, 56 procent zmiňuje špatný stav zdravotnictví, 34 procent považuje za problém příliš velkou nerovnost a 31 procent špatné jednání se zaměstnanci. Jen 11 procent mezi třemi největšími problémy uvedlo tvrzení „v Maďarsku už není demokracie“.¹⁰

7 <https://www.politico.eu/article/luxembourg-foreign-minister-jean-asselborn-hungary-should-leave-eu/>

8 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-10-30/orban-accuses-soros-of-stoking-refugee-wave-to-weaken-europe>

9 <https://dailynewshungary.com/election-2018-poll-ruling-parties-strongest-age-groups>

10 https://www.policysolutions.hu/hu/hirek/496/orban10_publikacio?fbclid=IwAR3hDdU2zCo7KGUH4wOQvWbMSbQEzCSVYUSOi4XtoHf8nDlJy_FILEahH4A

Na podzim 2019 Fidesz zaznamenal citelné ztráty v komunálních volbách, v nichž opozice poprvé spolupracovala formou společných kandidátů. Spolupráci minimálně ve 106 jednomandátových obvodech avizuje i do roku 2022, kdy se budou konat příští parlamentní volby. Její spojenectví nadále komplikují programové a personální konflikty, přítomnost Jobbiku na jedné a Ference Gyurcsánye na druhé straně. K srpnu 2020 se rozpadlo již několik komunálních koalic vzniklých po podzimních volbách. Z první vlny pandemie vyšel Fidesz posílený a jeho preference

v průzkumech dnes přesahují 50 procent, což by pro stranu znamenalo nejlepší výsledek od roku 2010. Zatímco se na mezinárodní scéně referovalo o koronavirové diktatuře v Maďarsku, doma se Orbánově vládě podařilo vlákat opozici do pastí. Odmítáním součinnosti jako kdyby se stavěla proti opatřením na ochranu lidí a ekonomiky. Tolik diskutovaný nouzový stav byl v Maďarsku ukončen mezi prvními evropskými státy. Druhá, silnější vlna epidemie však pro zemi s dlouhodobě podfinancovaným zdravotnictvím a zranitelným hospodářstvím představuje velkou výzvu.

Gyula Horn a Viktor Orbán před volbami 1998 (MTI)

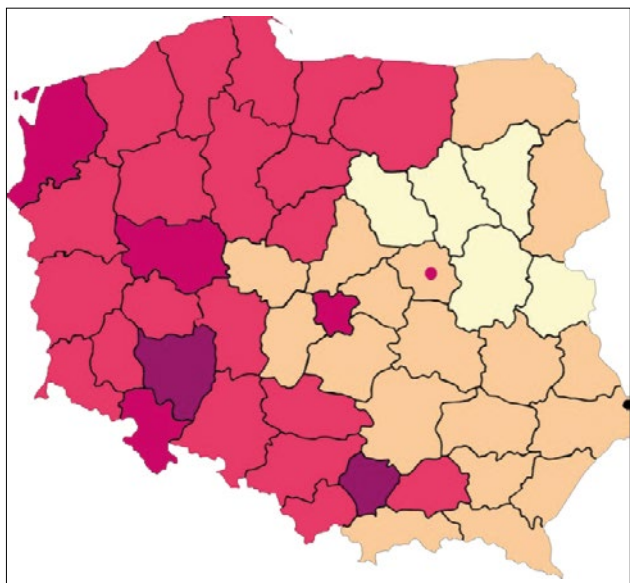
POLSKO PO ROCE 1989

Pro polský přechod k demokracii je stejně jako v případě Maďarska charakteristická absence revolučního prvku. Chybí konkrétní událost, k níž by se masy mohly vztahovat coby k okamžiku zlomu. Pád starého režimu měl patrné strukturální příčiny, srozumitelné obyčejným lidem, kteří na rozdíl od Maďarska pociťovali stav hospodářství na vlastní kůži. Po potlačení solidaritního hnutí panovala v zemi po většinu 80. let zvláštní apatie. Špatná ekonomická situace a další zdražování ale v roce 1988 vedly k nové vlně stávek, které opětovně zatlačily režim do úzkých a přiměly jej k vyjednávání s dosud ilegální opozicí. Režim byl již tou dobou vnitřně vykotlaný, jeho domácí legitimita byla otřesená (voleb do národních rad se v roce 1988 zúčastnilo jen 56 procent oprávněných voličů), s ekonomickou či vojenskou intervencí Moskvy naopak mohl počítat stále méně. V této situaci jeho představitelé seznali, že stranický monopol dále udržovat nelze, a vědomě započali jeho demontáž.

Ve východním bloku to byl precedens, na svobodné volby si naopak Poláci počkali déle než ostatní. Komunistické špičky ještě na jaře 1989 přechovávaly naději na vznik polodemokratického systému, v němž by si i nadále udržovaly značný vliv. Ale události nabraly rychlý spád a červnové částečně soutěživé volby skončily drtivou porážkou režimu. Opozice získala 160 ze 161 kompetitivních mandátů v Sejmu, v nově zavedené druhé komoře, Senátu, dokonce 99 ze 100. Sejm a Senát nakonec dle dohody „naš premiér, váš prezident“ zvolily prezidentem Wojciecha Jaruzelského, ale potupně, většinou jednoho hlasu. Ve vládě Tadeusze Mazowieckého komunisté drželi silové rezorty obrany a vnitra, ale celkově již byli v menšině, čímž se na přelomu srpna a září zrodila první nekomunistická vláda regionu. Mazowiecki byl zvolen i hlasy satelitních stran Národní fronty, které dříve v rámci režimu simulovaly

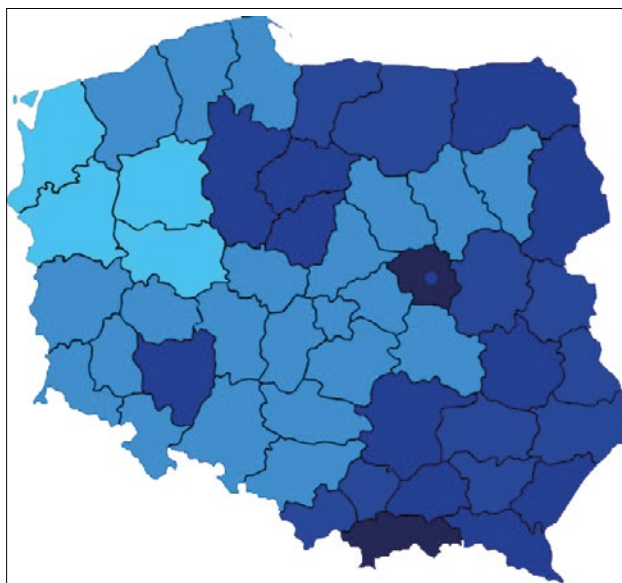
politickou pluralitu. Dva roky do prvních demokratických parlamentních voleb byly obdobím řady překotných až chaotických změn, kterým komunisté nebránili, naopak ještě komunistická vláda již v létě 1989 nasměrovala zemi k tržnímu hospodářství, když liberalizovala ceny potravin. Model „sociálně-tržní“ ekonomiky byl vůbec opuštěn velmi záhy a nenašel významnější obránce ani v komunistech.

Společenské otřesy, které to vyvolalo, a masy frustrovaných, se poprvé výrazněji zhmotnily v prezidentských volbách v roce 1990, když po zkrácení mandátu Jaruzelského proti sobě kandidovali Mazowiecki a Lech Wałęsa. K velkému překvapení Mazowiecki ani nepostoupil do druhého kola, v němž se Wałęsovi postavil polsko-kanadský miliardář Stanisław Tymiński, dnešní politologickou terminologií populistický a antisystémový kandidát. Bylo to také období utváření nových politických formací, zatím volně rozdělených na postsolidaritní a postkomunistický tábor. Od počátku bylo jasné, že Solidarita nezůstane pohromadě, v hnutí bylo příliš velké množství názorových proudů. Opozici vůči kulatému stolu reprezentovali radikálové, kteří odmítali dohodu s komunisty výjimkou za beztrestnost a podíl na moci, umírněnějším vadil příliš pozvolný rozchod s režimem v porovnání se sousedy. Kolem Tadeusze Mazowieckého vznikla středová Demokratická unie (UD), kombinující liberální názory na ekonomiku s křesťanskou demokracií, reprezentující dominantní proud polské transformace. Příznivci tvrdšího postupu vůči režimu a jeho představitelům se sdružili do Porozumění středu (PC), kde od počátku udával tón Jarosław Kaczyński. PC se už v té době také stavěla kriticky k některým reformám tzv. šokové terapie, jakou ztělesňoval Balcerowiczův plán, podle tehdejšího ministra financí Leszka Balcerowicze.

Obr. 1: Čím větší podpora UD, tím „červenější“

V postkomunistickém táboře byla situace jednodušší. Na troskách rozpuštěné státostrany vznikla sociální demokracie (SdRP) v čele s charismatickým Aleksandrem Kwaśniewským. Pro její členy byl charakteristický pragmatismus, neboť do strany už nevstoupili zastánci tvrdé linie a zároveň ji brzy opustili stoupcí levicových myšlenek kriticky nastavení vůči bývalému režimu. Výhodou SdRP bylo majetkové zázemí i zkušenosti a určitá profesionalita až technokracie, kterou se prezentovali její představitelé. Satelity státostrany se emancipovaly a přeskupily, případně i fúzovaly se solidaritními silami; životaschopnost v tom vykazovali hlavně lidovci (PSL), kteří obsadili levý střed. Protože Mazowiecki po neúspěchu v prezidentském klání podal demisi, zemi k volbám dovedla úřednická vláda. Účast byla nízká (43 procent), bez uzavírací klauzule do Sejmu proniklo 29 subjektů, z nichž 11 mělo jen jednoho poslance. Zvítězila UD s 12 procenty, na záda jí ale dýchali postkomunisté kandidující v koalici Svazu demokratické levice (SLD). Už z tohoto hlediska se jednalo o velkou porážku postsolidaritního tábora, zvláště když uvážíme ještě devítiprocentní zisk PSL. Fragmentace politické scény výrazně zkomplikovala vznik první vlády, protože ostatní uskupení se snažila izolovat dvě silnější strany, SLD a UD.

Z hlediska budoucího vývoje je důležité, že se už tehdy etablovali politici určující tón polské politiky dodnes. Za Liberálně-demokratický kongres, který se později sloučil s Mazowieckého UD v Unii Svobody (UW), se poprvé do Sejmu dostal Donald Tusk. Role Jarosława Kaczyńskiego jako předsedy PC, které se stane nejsilnější formací nové vlády, už byla zmíněna. Na výsledcích UD a PC se také objevilo historické

Obr. 2: Čím více hlasů pro PC, tím více „modře“¹¹

dělení, které se bude v dalších letech znovu a znovu replikovat, jak budou v poměrech bouřlivého multipartismu 90. let zanikat a povstávat nové politické síly. V roce 2005 se pak politická scéna pročistí a vykristalizuje do současné podoby.

Byla by však chyba ztotožňovat frustrované masy s pravicovými voliči. Od 90. let sledujeme paralelní příběh angažované části pravicového elektorátu, který dodnes tvoří jádro voličů PiS. Je relativně početný, strana ani ve volbách, které v letech 2007 a 2011 prohrála, neměla méně než 30 procent hlasů. Pro tento elektorát jsou významné milníky nového Polska politického rázu: „Noční změna“ (1992), prohra Wałęsy (1995), Rywinova aféra (2003) a Smolenská tragédie (2010). Milníky frustrace leží jinde a jsou definovány více sociálně: nezaměstnanost po roce 1989, velká emigrace po vstupu do EU v roce 2004 a podobně.

Noční změna ukončila vládu Jana Olszewského s účastí bratří Kaczyńských. Pád půlroční vlády, která se zasazovala za razantní lustrace a očištění politického života od představitelů komunistické moci, iniciovali postkomunisté a liberálové s pomocí prezidenta Wałęsy, který rozdrobenost politické scény využíval k posilování vlastní dominance. Ta přerostla ve víceméně otevřenou snahu ustavit v Polsku prezidentský systém. Pro národní konzervativce se jedná o bolestivý milník ve smyslu zmaření snahy o morální legitimitu třetí republiky.

¹¹ By Mathiasrex, Maciej Szczepańczyk, based on layers of User:Swohmeck – Praca własna, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=29813206>

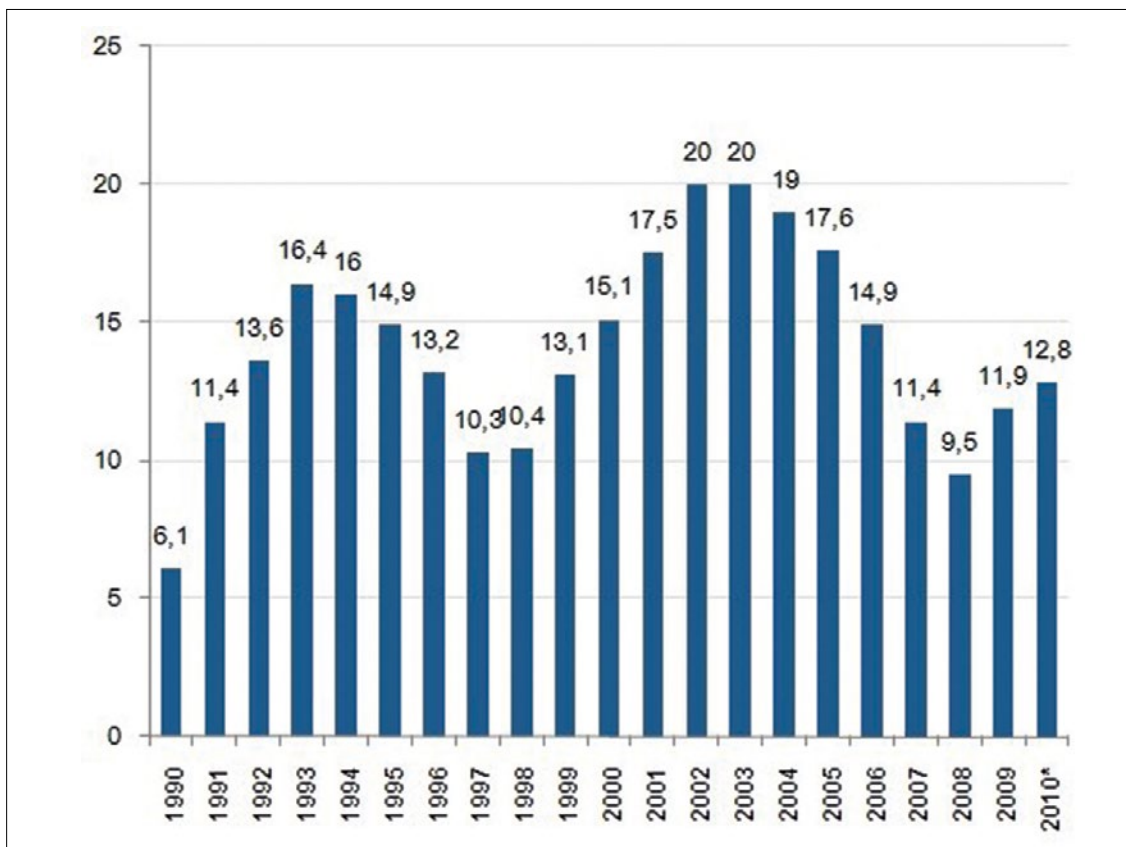
Nový premiér Waldemar Pawlak z PSL nebyl schopen vytvořit vládu a po 33 dnech rezignoval. Jeho nástupkyní se stala Hanna Suchocká z UD. Právě za vlády první ženy – premiérky, byla mimochodem přijata současná podoba polského potratového zákona, restriktivnější oproti komunistické úpravě. Nicméně opět zařadoval destabilizující a polarizující prvek v podobě Wałęsy, který vyhlásil předčasné volby, v nichž doufal v posílení vlastních pozic. To se ale nenaplnilo, a volby navíc znamenaly naprostou katastrofu pro postsolidaritní tábor. Čtyři roky po započetí procesu politické transformace zvítězil Svaz demokratické levice (SLD), jehož páteří byla postkomunistická SdRP s mnoha činovníky bývalého režimu, následován další stranou s postkomunistickým rodokmenem PSL. Tyto dvě uskupení spolu vytvořily vládu s pohodlnou většinou, jejímž premiérem byl zpočátku lidovec Pawlak, ale jeho nástupci už byli zástupci SLD: někdejší aktivní komunisté Józef Oleksy a Włodzimierz Cimoszewicz. Regresivní proces byl dokonán prezidentskými volbami v roce 1995, v nichž Wałęsu porazil uhlažený postkomunista Kwaśniewski. Postkomunistická levice pokračovala v politice začleňování Polska do evropských struktur a se zohledněním zájmů svých neformálních klientel provedla zásadní část privatizace. Korupce, politika škrťů a růst nezaměstnanosti, vedly ke stupňujícím se protestům obyvatelstva a stávkám či blokádám zemědělců nebo horníků. Největším úspěchem vlády bylo (s pomocí opozičních liberálů) schválení nové ústavy (1997), která nakonec prošla i lidovým hlasováním a nahradila pět let starou prozatímní ústavu. Mimo jiné omezila pravomoci prezidenta, jemuž však zůstalo silné suspensivní veto.

Šok z razantního nástupu postkomunistů umožnil sjednocení postsolidaritního tábora a nově vzniklá Volební akce Solidarita (AWS) vyhrála volby v roce 1997. Koaličního partnera si nemohla vybírat, jediným přijatelným byli díky nekomunistickému rodokmenu liberálové z UW. Vládě chybělo to, čím se tehdy mohli ve větší míře vykázat postkomunisté: vnější jednota a pozitivně nakloněný prezident. Strádajícímu obyvatelstvu předváděla chaos a personální spory, i přesto byl Jerzy Buzek prvním premiérem od roku 1989, který úřadoval po celé čtyřleté období. Pokud jde o vyrovnaní s minulostí, vládě se konečně podařilo schválit zákon o Institutu národní paměti – Komisi pro stíhání zločinů proti polskému národu, a ratifikovat dlouho oddalovaný konkordát s Vatikánem. V roce 2000 Kwaśniewski jako první a dodnes jediný prezident

obhájil mandát již v prvním kole, vládní koalici opustila liberální UW a proces rozpadu akceleroval i uvnitř AWS. Byl to nesmírně důležitý proces, protože z něj vzešla jak strana Právo a spravedlnost (PiS) v čele s ministrem spravedlnosti v Buzkově vládě Lechem Kaczyńským, tak její pozdější koaliční partner, radikálně katolická Liga polských rodin (LPR), a též Občanská platforma (PO), již vytvořila část umírněných politiků AWS s některými členy UW, mimo jiné ambiciózním Donaldem Tuskiem.

Kostríčka AWS šla do voleb v roce 2001 pod názvem Volební akce Solidarita pravice (AWSP) a nedostala se do Sejmu, stejně jako UW. Naopak nástupnické PiS, LPR a PO uspěly, což ovšem nezabránilo velkému návratu postkomunistické levice, která obnovila spojení s PSL a do vlády pod vedením Leszka Millera přibrala ještě levicovou Unii práce (UP). Do Sejmu se dostala i Sebeobrana, agrárně-nacionalistické populistické hnutí známé od počátku 90. let svými protestními akcemi, které nesly znaky narušování veřejného pořádku. Voliči Sebeobranu nebyli nejčastěji lidé z venkova, ale neúspěšní drobní podnikatelé a nezaměstnaní z menších měst, největší oběti polské transformace. Nezaměstnanost vůbec představovala enormní problém prvních dvou dekád nové epochy, prvního vrcholu dosáhla v roce 1993 a opětovně kulminovala za Millerovy vlády, kdy byl těsně před vstupem do EU nezaměstnaný každý pátý Polák. V kombinaci s chatrným systémem sociálního zabezpečení se lidé dostávali do velmi tíživé situace. Na ústupu nezaměstnanosti se kromě hospodářského růstu podílela především masivní emigrace, kdy po vstupu do EU v rychlém sledu odešly zhruba dva miliony Poláků pracovat na Západ.

Pokud část voličů spatřovala v levici naději na stabilitu, pak se Millerova vláda ukázala velkým zklamáním. Po sedmnácti měsících z vlády odešla PSL a nová menšinová koalice se musela spoléhat na ad hoc podporu, obvykle ze strany Sebeobranu a „parlamentního planktonu“, tvořeného hlavně odpadlými poslanci SLD a Sebeobranu, které k podpoře vlády motivoval především strach z předčasných voleb. V těchto podmínkách vláda připravovala vstup do Evropské unie. Stíhaly ji korupční skandály, z nichž nejvýbušnějším byla Rywinova aféra. Ve zkratce šlo o to, že filmový producent s vazbami na SLD Lew Rywin s odvoláním na Millera nabízel šéfredaktorovi deníku Gazeta Wyborcza Adamu Michnikovi, že zajistí, aby spolek Agora mohl výhodně odkoupit komerční televizi Polsat. Výměnou požadoval finance pro stranu,

Graf 1: Nezaměstnanost 1990–2010 (podle údajů GUS)¹²

pro sebe post ředitele Polsatu a pro Millera pozitivní pokrytí. Odhalení spojená s Rywinovou aférou vedla k dramatickému poklesu popularity vlády a samotného Millera, jehož na poslední rok nahradil prezidentův lojalista Marek Belka. Následovaly aféry odhalující propojení samospráv pod vedením SLD s lokálními

mafii nebo skandál kolem PKN Orlen a v Polsku tolik citlivého vlivu ruských lobbistů. Polská společnost prožívala hlubokou deziluzi z politiky a státu, politické strany, soudnictví a státní úřady obecně se potýkaly s mizivou důvěrou veřejnosti. Vznikala živná půda pro čtvrtou republiku.

2.1. Konsolidace nového bojiště

Nezastavitelný úpadek levice odsunul do pozadí do té doby určující dělení na postkomunistický a postsolidaritní a přenesl těžiště konfliktu na půdu pravice. Zrodil se nový dominantní konflikt vyvěrající z praskliny uvnitř pravicového tábora, který přetrval až do dnešních dní. Jak se později ukázalo, není o nic méně zarputilý, postupně graduje a svou logikou připomíná povodeň, když vtahuje a dál unáší relikty starých bitev. Překvapivým rysem tohoto procesu byla jeho překotnost. Ještě zkraje roku 2005 nic nenasvědčovalo tak dramatickému vývoji. Dvě hlavní síly na pravici – Právo a Spravedlnost a Občanská platforma – spojoval vedle solidaritní minulosti odpor k SLD, v zásadě přívětivý názor na EU či konzervativní pohled

na společenské otázky. Protože se strany nemohly tak jednoduše konfrontovat po kulturní a historické linii, dostala se ke slovu témata ekonomicko-distributivní. Občanská platforma zde obhajovala klasické liberální postoje, prosazovala otevřenou ekonomiku, nízké a rovné daně, deregulace a podobně. V programaticke PO tehdejší ideologická východiska strany nejstručněji vyjadřuje věta z dokumentu *Państwo dla obywateli*: „Společenský řád by měl být chráněn silou rodiny, náboženských a politických institucí (...) ekonomice ale svědčí svoboda a konkurence.“ Malý stát se v ideologii strany odrážel i jiným způsobem, požadavky na větší míru občanské participace prostřednictvím nástrojů přímé demokracie, snížení počtu poslanců, omezení jejich imunity, zrušení státního financování politických stran či likvidace Senátu.

¹² <https://rynekpracy.pl/monitor/bzrobocie-1990-2010>

PiS naopak rozvinulo svoji vizi „solidárního Polska“, kde z hospodářského růstu neprofituje jen malá skupina nejbohatších, ale celý národ, otevřeně se postavilo za zájmy poražených transformace, přijalo za svůj názor, že tržní mechanismy nejsou dokonalé a k prosazování společenské vize mohou být zásahy do ekonomiky nezbytné.¹³ Neútočilo tolik na „starou politiku“ skrze formu politicko-partijního uspořádání, nýbrž na její obsah – podle PiS *układ*, slovo opisující modelový čtyřúhelník tvořený částí tajných služeb, postkomunistických a liberálních politiků či novinářů, vlivových byznysmenů a kriminálních skupin. Rywinova aféra zde představovala geniální ilustraci, protože se v ní vyskytovaly všechny zmíněné „živly“. Výraz *układ* v tomto smyslu poprvé užil Kaczyński ve své knize *Czas na zmiany* z roku 1993. Na tuto chorobu chtěl PiS ordinovat léčbu formou přísných a dalekosáhlých lustrací, ty však neměly být samy o sobě řešením, nýbrž jen článkem o 15 let opožděného dovršení procesu tranzice. Naopak pojem čtvrté republiky nebyl Kaczyńskiego autorským dílem, PiS se ztotožnilo s tím, jak jej v roce 1998 definoval konzervativní publicista Rafał Matyja. Podle Matyji měla čtvrtou republiku charakterizovat hluboká vnitřní proměna zahrnující reformu tajných služeb, finančního a daňového systému, přísný antikomunismus a konečně očistu politiky a soudnictví od osob spojených s minulým režimem. Projekt čtvrté republiky oproštěné od resentmentů byl ve své době vnímán pozitivně a nebyl spojen výhradně s PiS.

Tehdy se také o PO a PiS uvažovalo jednoznačně jako o budoucích partnerech, přičemž PO měla být dominantní silou nové vlády a její kandidát Jan Rokita premiérem a PiS se pak mělo smířit s rolí menší koaliční strany. Zatímco se pozornost veřejnosti upínala k prezidentské volbě, z níž vykristalizovali dva výrazní kandidáti, předseda PO Donald Tusk a varšavský primátor z řad PiS Lech Kaczyński, v parlamentních volbách za nejnižší účasti od roku 1989 zvítězilo PiS. Výsledek voleb byl šokem pro PO, která si až těsně před volbami uvědomila, že opravdu může prohrát a zasednout k povolebnímu stolu jako slabší partner. Že se z plánované koalice POPiS najednou mělo stát PiSPO, a také způsob vedení kampaně v dvoutýdení pauze před prezidentskými volbami, kdy se kvůli absenci historického narativu a využití ekonomických témat již v předešlé kampani, začalo sahat k osobním útokům,¹⁴ dodalo jednáním o koalici značnou pachuč.

¹³ To je klíčové pro pochopení úspěchu strany po roce 2015.

¹⁴ V této souvislosti se nejčastěji hovoří o útoku na Donalda Tuska skrze jeho „dědečka ve Wehrmachtu“, kam byli rutinně odváděni hoši z komunity Kašubů, k níž Tusková rodina přináležela.

Když pak PiS představil jako kandidáta na premiéra umírněného pragmatika Kazimierze Marcinkiewicze, nebylo to ze strany PO vnímáno jako podaná ruka, ale jako zákeřný úskok, jak nepoškodit šance Lecha Kaczyńskiego stát se prezidentem. Tady se zřejmě také zrodil model „loutky [Jarosława] Kaczyńskiego“, za něj byl považován jednak Marcinkiewicz (jeho pozdější rezignace ve prospěch Kaczyńskiego jako by to zpětně potvrzovala), ale i údajně submisivnější bratr Lech, a za něj budou po roce 2015 považováni prezident Andrzej Duda a oba premiéři Beata Szydłová a Mateusz Morawiecki.

V prvním kole Tusk sice těsně zvítězil, ale ve druhém jej Kaczyński s podporou většiny stran porazil slušným poměrem 54:46. Protože Kaczyńskému v souboji o hlasy konzervativně-nacionalistického tábora nemohl dost dobře konkurovat, musel se Tusk ucházet o přízeň voličů kandidáta SLD Marka Borowského, který mu také před druhým kolem udělil podporu. To však vyžadovalo zmírnění antikomunistické a obecně protilevicové rétoriky, které protistrana kvapně interpretovala jako ústup PO doleva, později pak jako kapitulaci před *układem*. Situaci neuklidnil ani návrh rozdělení ministerstev pro budoucí koalici, který byl sice paritní, ale klíčová ministerstva dával do rukou PiS, a když poté PiS při obsazování čela Sejmu a Senátu upřednostnilo koalici s LPR, Sebeobranou a PSL, aby prosadilo své kandidáty, bylo rozhodnuto. Přestože koalice PiSPO měla většinovou podporu obyvatelstva,¹⁵ skutečností se stal vznik menšinového Marcinkiewiczova kabinetu, za nějž hlasovali vedle poslanců PiS zástupci LRP, Sebeobrany, PSL a pět nezávislých poslanců. PO se definitivně odebrala do opozice. Marcinkiewiczova vláda byla křehká, závislá na podpoře jiných stran, které si mohly dávat vyděračské podmínky, a o dalekosáhlých projektech realizace čtvrté republiky, jako byla například nová ústava, si PiS mohlo nechat zdát. Kaczyński se snažil o integraci formou vytváření paktů stability, ale už v únoru 2006 byly ve hře předčasné volby. Nakonec v květnu došlo k podepsání koaliční dohody mezi PiS, LPR a Sebeobranou, v červnu pak Marcinkiewicz po sporech s bratry Kaczyńskými odstoupil a byl nahrazen Jarosławem. Koalice byla od počátku problémová, více než radikálové z LPR ji ohrožovala antisystémová a – jak brzy vyšlo najevo – zkorumpovaná Sebeobrana. V mediálním environmentu, který jí viditelně nepřál, vláda po bouřlivých patnácti měsících skončila.

¹⁵ Podle průzkumu pro Gazetu Wyborczu z 31. října 2005 ji ještě tehdy podporovalo 74 procent lidí.

Následná osmiletá koaliční vláda PO a PSL znamenala několik „poprvé“. Donald Tusk byl prvním premiérem, který vydržel v úřadě déle než jedno volební období. Poprvé jedna strana zopakovala své vítězství ve dvou po sobě jdoucích volbách. Jednalo se o období konstantního ekonomického růstu a překotného rozvoje infrastruktury, kdy se Polsko rychle stalo unijním premiantem ve využívání eurofondů. Na druhou stranu pokračovala zvýšená ekonomická emigrace. Zahraněčněpoliticky se země úzce orientovala na Německo a především první Tuskova vláda započala i oteplování vztahů s Ruskem, což se setkávalo s nelibostí prezidenta i nelevicové opozice. Bezprecedentní událost ve Smolensku v dubnu 2010 znamenala pro polskou společnost nový polarizační šok. Fakt, že k tak nepravděpodobné tragédii došlo v okamžiku, kdy delegace v čele s prezidentským párem mířila na pietní akci k výročí Katyňského masakru, vyvolával od počátku mnoho pochybností a po překlenutí prvotního otřesu se kolem tématu vytvořila svébytná subkultura. Angažovaná pravice rozvinula kromě teorie politického

atentátu vlastní pietistický kult, který nabýval někdy až iracionální podoby a především PiS vzdaloval pasivním masám. Liberální síly zaujaly opačně vyhrcožený postoj a kromě útoků na Kaczyňského, které se ve světle jeho osobní tragédie (starý mládenec, v krátkém úseku ztratil dvojče, švagrovou a matku) jevíly jako zbytečně kruté, pasovaly „smolenský lid“ na zaostalý, nevzdělaný a paranoidní, zkrátka „temný“.

Zejména druhou vládu PO poznamenaly různé skandály, z nichž nejvýraznější byla Amber Gold v roce 2012 a odposlechová aféra o dva roky později. Vládní špičky se na nahrávkách z varšavských podniků projeví vulgárně a domlouvají se na zákulisních kšeftech (například ministr vnitra s guvernérem formálně nezávislé národní banky na ekonomické pomoci výměnou za odvolání ministra financí). Navzdory celkové prosperitě vláda také přistoupila k některým úsporným opatřením, jako bylo zvýšení věku pro odchod do důchodu, což její popularitě rovněž nepřidalo.

2.2. Rok plný vítězství

Podobně jako v roce 2005 byly i o deset let později určující momentem prezidentské volby. A to nejen kvůli stále poměrně silným pravomocím prezidenta, jehož veto mohou přehlasovat jen tři pětiny poslanců, což v případě stranického nesouladu hlavy státu s předsedou vlády dělá jejich kohabitaci značně problematickou. Především proto, že dramaticky předurčily další vývoj. Volby se měly konat v květnu a velmi dlouho bylo hlavní otázkou to, zda Komorowski vyhraje v prvním kole. V lednu liberální komerční televize TVN na základě průzkumu Millward Brown predikovala vítězství Komorowského v prvním kole se 65 procenty.¹⁶ Do paměti Poláků se zapsal výrok Adama Michnika, že o vítězství by Komorowského mohlo připravit jedině to, kdyby v opilosti srazil na přechodu těhotnou jeptišku. Na jednu stranu to byl projev arogance, na druhou stranu se mu příliš nedalo divit. Polsko mělo pověst růstové země, „zeleného ostrova“ Evropy, a s protikandidáty to vypadalo všelijak. Hlavní opoziční síla do voleb vysílala málo známého a snad i trochu koženého Andrzeje Dudu, právníka s nikterak oslnivým politickým CV, který byl od roku 2014 europoslancem. Zatímco Komorowski se patrně také zabýval hlavně otázkou, jestli jeho zisk v prvním kole

bude činit 60 nebo snad 65 procent, Duda bez většího zájmu médií objížděl celou zemi. Jeho kampaň vedla budoucí premiérka Beata Szydłová a právě schopnosti projevené v této kampani ji zřejmě předurčily k vze-stupu ve stranické hierarchii.

Podobně jako v roce 2005 jako by si PO nepřipouštěla možnou prohru. Komorowski se neúčastnil debat a jeho kampani vévodila stará dichotomie v novém hávu, tentokrát mezi Polskem racionálním a radikálním. Racionální v tomto případě znamenalo obhajobu statu quo. Protože Komorowski nebyl o nic méně vládní „propiskou“, než se jí posléze stal Duda, volby mohly být vnímány i jako nevyslovené referendum o ní. Duda v prvním kole těsně vyhrál s 34,8 procenty, Komorowski měl o procento méně. Antisystémového kandidáta Pawła Kukize dlouho ani nezařazovali do průzkumů, právě na jeho výsledku (získal přes 20 procent hlasů) se ale odrazila únava či přímo frustrace z osmileté vlády PO. Kukizův jediný postulát, zavedení jednomandátových volebních okrsků, v tom sehrál pramalou roli. Nikdo z ostatních kandidátů nepřekročil 5 procent. I přes snahy Komorowského naklonit si Kukizovy voliče příslibem referenda o jednomandátových okrscích, Duda ve druhém kole vyhrál. Bylo to v řadě ohledů přelomové vítězství, kandidát PiS zvítězil poměrem 60:40 ve věkové skupině 18 až 29 let,

¹⁶ <https://fakty.tvn24.pl/sondaze-dla-faktow-tvn-i-tvn24,106/sondaz-dla-faktow-tvn-komorowski-zdecydowanie-wygrywa-w-pierwszej-turze,505312.html>

což bouralo dosavadní představy o voličích PiS jako „mohérových baretech“.¹⁷ S Kaczyńským před volbami ustoupilo i téma Smolensku, nedá se však říct, že by se strana úplně zřekla všeho kontroverzního. V debatách mezi Dudou a Komorowským před druhým kolem se řešilo například téma umělého oplodnění, k němuž má strana v souladu s naukou katolické církve negativní postoj, ačkoliv v polské společnosti převažuje opačný názor.¹⁸

Taktický přístup, že na nejvyšší ústavní funkce ne kandiduje sám Kaczyński, se ukázal jako funkční, nebylo proto divu, že se jej strana rozhodla využít znovu v parlamentních volbách na podzim. Jako kandidátku na premiérku představila už zmíněnou etnografku Szydłovou, lokálně oblíbenou, ale celostátně nepříliš výraznou političku. Je však nezbytné si uvědomit, že kandidátkou PO byla předsedkyně a stávající premiérka Ewa Kopaczová, která mohla být stejně tak vnímána jako „loutka“ Tuska. Jeho odchod do Bruselu PO paralyzoval, protože technokracie a vágní ideologie mohla fungovat pouze s charismatickým lídrem, který zosobňoval sebevědomí, kompetence a dokázal pružně reagovat na dění. Kopaczová dostala Tusko-vo pozhennání, ale plnohodnotnou náhradou nebyla. Nijakost přestala být zastřešující pro různé názorové proudy, naopak se stala slabostí. Tou dobou v Evropě kulminovala migrační krize a postoj Kopaczové to věrně odrepresentoval. Polsko podle ní mělo přijmout malé množství migrantů v rámci kvót (při hlasování ministrů vnitra na Radě EU v září 2015 se polská vláda trhla od zbytku V4) nikoliv z humanitárních důvodů, ale aby se nedostalo do otevřeného konfliktu s Bruslem. PiS se naopak otevřeně přihlásilo k roli unijního troublemakera, čerpajícího z tradic národa, jemuž nebude nikdo poroučet.

Tématem voleb 2015 ale nebyla migrace ani kulturní války a oblíbené téma dotažení dekomunizace se v rétorice strany objevovalo spíše podprahově. Strana již v roce 2014 zveřejnila program¹⁹ o 160 stranách, který obsahoval vše, o co se PiS po volbách pokusilo, včetně návrhů na rozsáhlou reformu soudnictví, ale zahrnoval

i kulturně-etická témata (odpor k genderové ideologii, ochrana života od početí, role církve ve veřejném prostoru), či konstantní pohled strany na komunistický režim a (ne)vypořádání se s ním. Dominantní linkou však byla kritika nespravedlivého ekonomického uspořádání. Pozdější ministr financí a premiér Mateusz Morawiecki, jinak muž impozantní kariéry v bankovním sektoru, si při stanovování diagnózy pomáhal levicovým ekonomem Thomasem Pikettyem. Lze říct, že programem PiS vyjádřeným v pozitivním hesle *Dobrá změna* byla větší redistribuce bohatství ve společnosti (program 500+, zvýšení minimální mzdy, snížení věku pro odchod do důchodu), ekonomický nacionalismus (zdanění zahraničních korporací) a repolonizace (například bankovního sektoru), v kombinaci s narativem silného a hrdého Polska s vlastními (katolickými) hodnotami a (na primátu národních zájmů založeným) přístupem. Vztah k EU měl být pozitivní, ale asertivní, spojenectví s USA nerozdělné.²⁰

Úspěch PiS ve volbách byl předpokládán, na finálním rozdělení mandátů se ale významně podílel ještě jeden faktor, o nějž se přičinila levice. SLD se z obtížně pochopitelných důvodů rozhodla pro koalici se stranou Tvé hnutí Janusze Palikota (dříve Palikotovo hnutí), která už v té době neměla šanci na překročení pětiprocentní hranice, a několika dalšími málo významnými subjekty. Tím však sama na sebe uvalila uzavírací klauzuli 8 procent, kterou o půl procenta nepřekročila. O pár desetín se do Sejmu nedostala strana KORWiN libertariánského excentrika Janusze Korwina-Mikkeho a tři a půl procenta získalo radikálně levicové uskupení Spolu (Razem). Propadlo tak přes 15 procent hlasů a výsledek necelých 38 procent PiS stačil k jednobarevné vládě. Získalo i 61 ze 100 křesel v Senátu. Nebyl to úplně triumf „orbánovského“ rázu, ale byla to bezprecedentní moc v Polsku po roce 1989. S ad hoc podporou mohla vláda počítat od Kukizova hnutí a v některých tématech i od PSL. Dominantní silou opozice zůstala oslabená PO a její ideový bratr, strana Moderní ekonoma Ryszarda Petru.

17 Označení pocházelo od pletených pokrývek hlavy, jaké nosí některé starší Polky, obecně míří na konzervativně smýšlející staré a chudé lidi, zejména ženy. Pravice jej svým způsobem přijala a integrovala.

18 <https://forsal.pl/artykuly/863990,sondaz-wiekszosc-polakow-chce-finansowania-in-vitro-z-pieniedzy-publicznych.html>

19 <http://pis.org.pl/media/download/528ca7b35234fd7dba8c1e567fe-729741baaaf33.pdf>

20 Dokonce ani z programu se nevytratily nářáky na údajně příliš blízký vztah Tuska k Rusku a Putinovi.

2.3. Obrácená perspektiva „dobré změny“

Přineslo vítězství PiS Polsku onu avizovanou „dobrou změnu“? Primární demokratickou evaluaci představují volby a nejlepší srovnání poskytují volby stejného typu, v tomto případě parlamentní. Výsledek PiS v říjnu 2019 představoval nepochybně sukces. Stalo se teprve druhou vládní stranou od roku 1991, která obhájila mandát v následujících volbách. PiS kandidující v koalici „Sjednocená pravice“ s několika málo vlivnými konzervativními subjekty získalo 43,6 procent, přičemž volební účast vzrostla o 11 procent a v reálných číslech PiS přibýlo přes dva miliony voličů. V některých ohledech mělo vítězství „orbánovské“ paramenty: podařilo se překlenout staré geografické dělení (PiS vyhrálo 14 z 16 vojvodství), zvítězilo ve všech věkových skupinách, mezi muži i ženami. Nepřestalo přitom platit, že podpora PiS roste s věkem, ani to, že je vyšší v některých socioekonomických skupinách, mezi nízkopříjmovými, praktikujícími věřícími či na venkově. Zatímco PiS volby vynesly posílenou lidovou legitimitu, s volební matematikou to bylo komplikovanější. Především v porovnání s volbami o čtyři roky dříve propadlo sotva procento hlasů. V důsledku toho konzervativci nezískali ani o sejmový mandát více a ještě zaznamenali ztráty v Senátu, kam se volí systémem prvního v cíli a kde přišli o většinu. V praxi to znamená jen prodloužení legislativního procesu, protože Senát má třicetidenní lhůtu na projednání. Obvykle tak návrh zamítne v poslední možný den, nicméně Sejm jej může vždy přehlasovat prostou většinou.

Nejsilnější opoziční formací se stala Občanská koalice, jejíž dominantu tvoří PO, již pouze formálně existující strana Moderní a v Polsku dosud málo úspěšná Strana zelených. Koalice na čele s Grzegorzem Schetynou představovala završení pochodu PO do levého středu (z hlediska polského, kulturně podmíněného pravo-levého dělení). Získala přes 27 procent hlasů. Levice pod vedením Włodzimierze Czarzastyho úspěšně integrovala postkomunistickou SLD, progresivistické Jaro i radikálně levicové Spolu a dosáhla uspokojivého výsledku necelých 13 procent, následována omlazenou středovou PSL s necelými 9 procenty. A konečně, s takřka 7 procenty do Sejmu pronikla Konfederace, v níž se spojili radikálové národní pravice s volnotržními libertariány pod vedením už zmíněného „všechpolského klauna“ Janusze Korwina-Mikkeho. Konfederace měla nejmladší elektorát, její voličské jádro tvoří mladí muži pod třicet a u voličů o dekádu starších již téměř neexistuje. Celkově nelze popřít, že se jednalo

o úspěch, neboť PiS nejenže obhájilo primát z roku 2015, ale ještě – na rozdíl od PO v roce 2011²¹ – svůj zisk oproti posledním volbám znatelně vylepšilo, byť se to nepromítlo přímo do rozložení sil v Sejmu. To vše v podmínkách tvrdé kritiky doma i ze zahraničí, včetně do té doby bezprecedentního řízení podle článku 7,²² navzdory několika početným demonstracím či s obměnou osoby premiéra v polovině mandátu. Vládě se přitom nevyhýbaly ani „běžné“ skandály a polarizující kulturně-historická témata, která v kampani před čtyřmi lety ustoupila sociální rétorice, se vracela s různou intenzitou po celé čtyři roky.

Co je tedy klíčem úspěchu PiS? Jako první se nabízí její poměrně rázné kroky v ekonomicko-distributivní oblasti. Svě sliby v sociální oblasti začala strana realizovat záhy po volbách. Jako první přišel na řadu stěžejní program Rodina 500+. O tom, jak přelomová politika to byla, nejlépe svědčí rozsah sociálního zabezpečení rodin v Polsku v porovnání s Českou republikou. Do roku 2013 byla jedinou dětskou dávkou mateřská dovolená v délce půl roku. Až druhá Tuszkova vláda zavedla navíc možnost prodloužit placené období o další půlrok rodičovské, celkově tedy na jeden rok.²³ Když od dubna 2016 začaly všechny rodiny pobírat nezdaněnou dávku ve výši 500 zlotých (v přepočtu asi 3 tisíce korun) na každé druhé a další dítě, v případě nejchudších rodin také na první, byl to nejrozsáhlejší sociální program od konce totality. Přestože postkomunistická levice a její satelity patřily k dominantním silám polské politiky posledních třech dekad, o nic podobného se nepokusily. Od liberální PO se podobný nepodmíněný zaopatřovací program očekávat nedal, avšak právě PO měla stejnou výhodu ekonomické konjunktury jako PiS. Polská ekonomika setrvale rostla řadu let, ale růst produktivity práce za předchozí osmiletou periodu dvojnásobně převyšoval růst mezd. Program PiS nízkou cenu práce také neřešil a mezi jeho negativní dopady levicové a feministické kruhy počítají stažení zhruba sto tisíc žen z pracovního trhu.²⁴ Na druhou stranu i to něco svědčí o výši ohodnocení a podmínkách práce. Jak již

21 Vůči parlamentním volbám 2007, zisk PO byl v roce 2011 procentuálně i v reálných číslech horší.

22 Článek 7 byl aktivován proti Polsku v prosinci 2017, proti Maďarsku v září 2018.

23 <https://premium.wprost.pl/397637/tusk-matki-i-kwartalu-dostana-dluzszy-urlop-macierzynski.html>

24 <https://biznes.wprost.pl/gospodarka/1011958/gw-o-efektach-500-plus-juz-ponad-100-tys-kobiet-wycofalo-sie-z-rynku-pracy.html>

bylo řečeno, PiS před volbami 500+ výrazně artikulovalo, a tak každý věděl, že brzy po volbách splnilo svůj hlavní, velmi konkrétní slib. Program nezpůsobil obávanou spoušť veřejných financí, naopak kalendářní rok 2020 byl očekáván jako první bez rozpočtového deficitu (tuto vizi záhy zabil koronavirus). Od července 2019 byl program rozšířen i na prvorozené děti. Mezi dalšími programy můžeme vypíchnout Dobrý start 300+, tj. 300 zlotých jako jednorázový příspěvek na školní výbavu pro žáky a studenty do 20 let (v případě hendikepovaných do 24 let). V roce 2017 vláda splnila další slib, skrze nějž útočila na PO, a snížila věk pro odchod do důchodu na 60 let pro ženy a 65 let pro muže.²⁵

Ze sociálního hlediska se strana také pokusila uchořit palčivý problém takzvané „divoké reprivatizace“. Ve zkratce se jedná o proces navrácení budov znárodněných po druhé světové válce potomkům předválečných majitelů, při němž se objevilo mnoho pochybných až otevřeně korupčních machinací ze strany politiků a vysokých státních úředníků, někdy přímo soudců. Protestní hnutí, které vzniklo zejména ve Varšavě, bylo levicového charakteru, ale opět to musela být konzervativní pravice, kdo se tématu politicky ujal a začal alespoň „předstírat činnost“ ve prospěch poškozených nájemníků, kteří museli domy opustit, nebo si nabrat půjčky na prudce stoupající nájmy. Komisi, která přezkoumávala soudní rozhodnutí o reprivatizaci, založil tehdejší náměstek ministra spravedlnosti, dnes europoslanec Patryk Jaki, a Kaczyński se vůči reprivatizaci veřejně vymezil. Tím, že parlamentní komise měla za úkol přezkoumávat právě rozhodnutí soudů, se dostáváme k další otázce, proč ani voličům vládní strany mimo její tvrdé jádro zřejmě nijak zásadně nepřekáží to, co PiS podniká pod rouškou reformy soudnictví, a že tento postup přivedl Polsko do vleklých sporů s EU a stavu faktického justičního chaosu. Je to mimochodem oblast, kde opět ožilo téma vypořádávání se s údajně neblahým „dědictvím třetí republiky“, ačkoliv pojem její nástupkyně se zcela zprofanoval a přestal se (minimálně ve vládních kruzích) používat. Podle mnoha Poláků jednoduše žádný právní stát hodný obrany před pochodem PiS v Polsku po pádu totality nevznikl. V průzkumu CBOS z roku 2013 v nezávislost soudců přinejmenším „v rozhodné většině případů“ nevěřilo 66 procent respondentů.²⁶ Uzavřený systém soudcovské samosprávy, v němž soudci jmenují a povyšují jiné soudce, byl ještě

vylepšen o ustanovení kritiky rozsudků jako trestného činu znevažování soudce. Soudcovská nedotknutelnost se následně podepsala na řadě skandálních, silně medializovaných rozsudků. Spor o soudnictví se táhne od počátku vlády konzervativců. Často se zapomíná, že ataku PiS předcházelo značně diskutabilní jednání dosluhující vlády PO, která v předtuše porážky změnila zákon tak, aby starý Sejm ještě narychlo stihl zvolit dva ústavní soudce, a to i po prohraných volbách (ale před ustavující schůzí nového Sejmu). Toho využil Andrzej Duda a kromě těchto dvou odmítl jmenovat další tři, kteří byli vybráni taktéž nedlouho před volbami, ale řádně. Ještě v roce 2015 bylo přijato několik novel se zřejmým cílem paralyzace ÚS do doby, než se jej podaří obměnit přirozeně (zvýšení rozhodovacích většin, rozšíření nutnosti pléna), následovalo snížení limitu pro odchod do důchodu soudců Nejvyššího soudu nebo změna pravidel pro obsazování Zemské soudní rady (KRS), která byla dříve samosprávná, dnes podléhá Sejmu. Pnutí mezi „starými strukturami“ a soudci poplatnými nové garnituře zplodilo „náhubkový zákon“, který zakazuje soudcům zpochybňovat legitimitu svých kolegů.

Pokud jde o klasická témata kulturních válek, bývá PiS obvykle vykreslováno jako reakcionářské. Vezměme si dvě nejvýraznější témata spojená s Polskem v zahraničních médiích, tedy potraty a sexuální menšiny. PiS nikdy nejevilo výrazný zájem na zpříšňování „potratového kompromisu“, který se v průběhu let stal zlatým teletem polské politiky. Manželka Lecha Kaczyńskiego si za podporu kompromisu kdysi od ředitele Radia Maryja kněze Tadeusze Rydzka vysloužila přízvisko „čarodějnice“ a ze stejného důvodu stranu opustila skupina ultrakonzervativních poslanců kolem někdejšího maršálka Marka Jurka. Aktivní katolíci však tvoří část tvrdého jádra PiS, stejně tak byla pro stranu vždy důležitá neformální podpora katolické církve. Tomu odpovídá i opatrné zacházení s občanskými iniciativami jako „Stop potratům“, respektive „Zastav potraty“, které v pravidelných krátkých intervalech vybírají vyšší stovky tisíc podpisů (v případě „Zastav potraty“ 830 tisíc) a jsou podporovány biskupy. V Polsku skupina více než sto tisíc občanů má zákonodárnou iniciativu, kterou se Sejm musí zabývat. Pro PiS nejmenší škodu představuje postoupení iniciativy výborům. „Černé protesty“ stoupenců potratů fungovaly v „bipolaritě“ kulturní války výhodně pro obě strany. Často obscénní protestující na jednu stranu obviňovali PiS z něčeho, co pravděpodobně vůbec udělat nechce (a tak jej legitimizovali v očích katolické pravice i přes jeho neaktivitu), a na druhé straně mobilizovaly i ty

25 Koaliční vláda PO a PSL jej zvýšila na 67 let pro obě pohlaví.

26 https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_005_13.PDF

odpůrce vlády, pro něž je justiční reforma příliš vzdálená a nepřehledná, zatímco na základní otázky bioetiky má většinou názor každý. Stoupenci protestů se navíc mohli cítit jako vítězové, jejichž tlak vládu vystrašil, ačkoliv je to pochybné, neboť jindy i vstříc mohutnějším demonstracím projevila daleko větší zaťatost. Spíše i PiS si uvědomuje, že většině jeho voličů kompromis vyhovuje a určitou část rezervního elektorátu by si přílišnou radikalitou mohlo dokonce zneprátnit.

Téma sexuálních menšin se v programatice strany a v její rétorice před volbami 2015 objevuje sporadicky, totéž platí pro první roky „dobré změny“. PiS i v této otázce vsadil na udržování statu quo, které v případě Polska znamená, že homosexuální svazky nejsou uznávány v žádné podobě, ale společenská akceptace má rostoucí tendence. Spor propukl poté, co byl starostou Varšavy v říjnu 2018 zvolen pozdější prezidentský kandidát Rafał Trzaskowski. Na poměry PO, která se ještě jako vládní strana bránila schválení nějaké formy registrovaného partnerství, byl Trzaskowski výrazně vlevo, což zvláště vynikalo v porovnání s jeho předchůdkyní a stranickou kolegyní, Hannou Gronkiewicz-Waltzovou, aktivní členkou hnutí katolické charismatické obnovy. Jako jeden z prvních kroků v úřadě Trzaskowski podepsal „Chartu práv LGBT“, v níž se vedle některých praktických opatření pro gay a lesbickou komunitu (např. vybudování hostelu pro LGBT mládež) město zavazuje i k zavedení sexuální výchovy podle standardů Světové zdravotnické organizace na varšavských školách. To, a nikoliv otázka homosexuality jako takové, představovalo hlavní kámen úrazu. Postmoderní pojetí sexuality podle WHO v podstatě stanoví jediné mravní kritérium, a to dobrovolnost jednání. Pro katolíky s restriktivním postojem k předmanželskému, mimomanželskému či stejnopohlavnímu sexu tak může být problematické. Rámcová doporučení pro jednotlivé věkové skupiny se mohou jevit jako předčasná a poučování dětí o masturbaci na půdě vzdělávací instituce také může vyvolávat pochybnosti i u lidí s liberálnějším postojem k sexualitě.

Schylovalo se k volbám do Evropského parlamentu a PiS neomylně vycítilo, že Trzaskowského krok lze velmi dobře využít ve vlastní kampani. K varšavské „bezpečné zóně pro LGBT“ začaly místní samosprávy pod vedením PiS v různých částech východního a jihovýchodního Polska přijímat kontradeklarace, v nichž se zavazovaly k podpoře přirozených rodin a tradičních hodnot. Do toho provládní deník Gazeta Polska vyšel s nálepkami „Zóna bez LGBT“. Slovo „ideologie“, na něž většinou kladli důraz politikové PiS, zde

chybělo úplně. Téma je od té doby živé, objevilo se znovu před parlamentními i prezidentskými volbami, řešilo se opakovaně na půdě Evropského parlamentu a některá západoevropská města vypověděla partnerské smlouvy s těmi polskými. Zahraniční kritika zapadá do narativu, že se v případě „LGBT ideologie“ jedná o zahraniční import a novodobé náboženství dechristianizované Evropy. Z krátkodobé perspektivy je eskalace konfliktu výhodná pro obě strany, ve střednědobém horizontu nemusí – to je i jeden z argumentů konzervativních zastánců „potratového kompromisu“, že v případě naprostého zákazu dojde po prvních prohraných volbách naopak k liberalizaci. Vykliďnění konfliktu je však nyní už pro vládní stranu možná nad její síly – na provokace levicových aktivistů reaguje pravicová subkultura požadavky represivní reakce, a rovněž Konfederace na PiS útočí zprava jako na málo radikální.

Existence subkultury propojující konzervativní intelektuály s někým tak nepravděpodobným, jako jsou fotbaloví fanoušci nebo rapoví zpěváci, je dalším, českému čtenáři méně známým jevem, který se podílí na úspěchu PiS. Základem je společný pohled na historická témata a vnímání každého sociálního tření na základě historizujícího štěpení komunistický × antikomunistický, a to až do dnešních dní (o LGBT se zde hovoří hlavně jako o následovnících „rudých“). V poválečné době se klade důraz na úlohu takzvaných prokletých vojáků (Żołnierze Wykłeci), partyzánů, kteří již v roce 1944 plynule přešli z protinacistického odboje do války proti komunistům a Sovětskému svazu. Poslední z nich byl dopaden a zabit až v 60. letech. Oslava nesmiřitelného (a beznadějného) boje, do něž bylo zapojeno maximálně několik desítek tisíc osob, se v liberálních kruzích nikdy nesetkávala s pozitivním přijetím, liberální novináři a historici se soustředili i na některé problematické činy, jichž se partyzáni dopouštěli například na ukrajinském či běloruském civilním obyvatelstvu. Přesto, anebo možná také proto, vznikl spontánně a zdola „kult prokletých“, kteří v oněch poválečných letech zastupovali již neexistující Polsko proti nové okupační moci a jejím polským posluhovačům. Vyzdihování historické role těchto partyzánů tak představuje konečnou delegitimaci komunismu jako něčeho nepolského, zvenčí vnuceného. Za vlády PiS se někteří padlí partyzáni dočkali pohřbů se státními poctami. Mohutného uznání se „psancům“ dostává každý rok v centru Varšavy na „pochodu nezávislosti“, který organizují nacionalistické kruhy a účastní se jej nižší stovky tisíc sympatizantů. V roce 2016 se na pochodu poprvé četl pozdrav od prezidenta, o dva roky poz-

ději se vláda Mateusze Morawieckého s organizátory dohodla na společné akci poté, co se město Varšava původní pochod pokusilo zakázat. Největší ohrožení přátelského vztahu PiS se subkulturou představuje úspěch Konfederace, která vystupuje otevřeně antisemitsky („komunistický“ je zde navíc synonymem pro „židovský“) a na PiS tvrdě útočí kvůli jeho proizraelské a proamerické politice. Pracuje také s euroskepticismem, který v polské politice naposledy reprezentovala Liga polských rodin, s níž má personální překryv například v osobě prezidentského kandidáta z roku 2020 Krzysztofa Bosaka. Konfederace představuje na jednu stranu reálné ohrožení, vládu napadá „zprava“ jak ekonomicky (kritika sociální politiky), tak kulturně (málo razantní postup vůči postmoderním tlakům, vyplývající z podřízenosti

PiS vůči Bruselu a Washingtonu), na druhou stranu tlačí PiS do pomyslného středu.

K srpnu 2020 čekají PiS tři roky do příštích parlamentních voleb. Nedávné vítězství Dudy nad Trzaskowským zabezpečilo vládě klidné spaní; v opačném případě by hrozila naprostá paralýza vlády i předčasné volby. Největší výzvou pro ni zůstává zisk mladších voličů, kteří se oproti roku 2015 přiklonili na stranu kandidáta liberálů, a rostoucí potenciál Konfederace. Parlamentní opozice se nadále potýká s nedostatkem programu i leadershipu, prezidentské volby ale ukázaly cestu, kterou se může ubírat. Primátor Trzaskowski hodlá kapitál z voleb zúročit v novém liberálním hnutí a vlastní politický projekt chystá i další kandidát, televizní hvězda Szymon Hołownia.

Andrzej Duda a jeho manželka Agata mezi příznivci, 2018 (Jakub Kamiński / PAP)

Ferenc Gyurcsány a Viktor Orbán v debatě před volbami 2006 (MTI)

BUDAPEŠŤ NA VISLE?

Na závěr zrekapitulujme styčné body polského a maďarského vývoje. Přejchod k demokracii byl v obou zemích iniciován technokratickými elitami starého režimu ve světle narůstajících ekonomických problémů a překotných geopolitických změn. Ačkoliv je zvykem hovořit o konsenzuálním modelu tranzice, neboť režim v určitém okamžiku přizval opozici k vyjednávání, nelze nebrat do úvahy rozlišné poměry sil. Pokojný charakter přechodu zajistil komunistickým elitám zachování privilegovaného postavení, když svůj dosavadní kapitál (majetek, know-how, známosti) použily k etablování se v novém společenském uspořádání, jehož byly spolutvůrci. „Tito lidé disponovali lepším vzděláním, lepšími kontakty a znali Západ mnohem lépe než kdokoli z jejich spoluobčanů, včetně těch opozičních vůdců, kteří byli do Západu zamilováni,“ píše Stephen Holmes a Ivan Krastev v knize *Světlo, které pohořelo*. Dlouholetý europoslanec Fideszu György Schöpflin s liberálními autory souhlasí. Schöpflin, ročník 1939, sledoval maďarskou tranzici z Británie, kam v dětství s rodiči emigroval, a v dospělosti pracoval pro BBC či učil na prestižních univerzitách. „Západ se na tom podílel, umožňoval transfery peněz a spokojeně přijímal rebranding komunistů na demokratické socialisty a liberály. Za komunistickou minulost neměla být žádná odpovědnost. Není tedy divu, že oběti komunismu byly a jsou rozčilené,“ myslí si Schöpflin.²⁷

Předpřipravená „revoluce shora“ Maďary a Poláky nejen ukrátila o mentální a historický milník, jakým byly pro Čechy a Slováky listopadové události nebo pro Němce pád berlínské zdi, ale svým způsobem jim vzala i to, k čemu se mohli vztahovat z minulosti. Oběma národům byl přitom komunismus vnucený

a oba mu za cenu velkých obětí vzdorovaly. Výčitky, které zaznívají vůči tamním liberálům, se netýkají samotných jednání u kulatého stolu, jichž se tak či onak účastnili i Orbán a Kaczyński, nýbrž toho, že kompromis „s nimi“ šel pak daleko za hranice počátečních strategických ústupků. „Racionální Polsko“ udělalo za minulostí tak tlustou čáru, že když v roce 2014 zemřel Wojciech Jaruzelski, jeho pohřeb byl bizarní přehlídkou nejvýznamnějších představitelů politického a mediálního života třetí republiky. Vůdčí síla maďarské antikomunistické opozice šla čtyři roky po prvních svobodných volbách do vlády s postkomunisty, jejichž personální přeliv s rozpuštěnou státostranou byl takřka absolutní, a sloužila pod bývalým komunistickým ministrem zahraničí Gyulou Hornem, jenž se v mládí podílel na potlačování revoluce 1956. V Česku, kde se po roce 1989 ve většině oblastí vytvořily nové elity a antikomunismus se stal dominantním směrem veřejné debaty, je to jen obtížně představitelné.

V obou zemích sice první demokratické vlády nesly prapor bojovníků proti totalitě, ale pro vnější i vnitřní okolnosti byly předurčeny k neúspěchu. Úhlavním vnějším faktorem byla ekonomická situace, v níž se obě země nacházely, vnitřním pak názorová roztříštěnost a nepřipravenost vládnout, které v konečném důsledku vedly k brzkému comebacku postkomunistických sil s dobrým zázemím, na něž nečekal ani žádný sanitární koridor. Postkomunisté naopak vsadili na kosmopolitní liberalismus a „léčbu z národních vad“ a politická scéna se uspořádala dle této logiky. Zde si můžeme opětovně vypůjčit Krasteva s Holmesem a ilustrovat, že právě toto Západ očekával, a proto byli postkomunisté přijímáni vládně jako vzorní žáci. Polarizujícím prvkem se stali „odmítači“ nového konsenzu v politice i v ekonomice, stoupenci národa a obhájci jeho specifík, protistranou uznávaných za vady sto-

²⁷ <https://thecritic.co.uk/a-flawed-analysis-on-the-rise-of-transnational-authoritarianism/>

jící v cestě plnému a hladkému návratu do Evropy. Konzervativní pravice monopolizovala opuštěné, ba opovržené symboly národní identity, a v kombinaci s historizujícím antikomunismem a nacionálně rámovaným ekonomickým paternalismem vytvořila mix přitažlivý pro různé společenské třídy a skupiny.

Maďarská a polská levice vypadly z duopolu především pro vlastní neschopnost a nestoudnost. Jistě k tomu přispěla i atmosféra všudypřítomné korupce, mimo jiné také přímo spojená s politikou normalizace podle západních standardů. Jak si všimají Krastev s Holmesem, transplantace modelu privatizace, který například ve Velké Británii aplikovala Margaret Thatcherová, do země bez soukromého kapitálu, jakou bylo Maďarsko, „z Maďarska vůbec neudělala normální západní zemi, ale umožnila komunistickým řídicím pracovníkům využít majetku podniků, které ovládali, a přisvojit si veřejný majetek své země“. A nic na tom nezmění fakt, že Orbánova vláda v tom přiznaně pokračuje, jen statky distribuuje vlastním lidem pod záminkou vytváření národní buržoazie. Je příslovečné, že největší skandály postkomunistického Maďarska a Polska neodhalily ani tak korupci, jako mravní otrlost vládnoucích. Gyurcsányova řeč v Balatonószöd je dodnes některými obhajována coby „konečně pravdivý projev“, aniž by se bral do úvahy neskutečný cynismus, který uniklá nahrávka odhalila. Polská Rywinova aféra zapojením konkrétních složek (politici, média, tajné služby) legitimizovala narativ pravice o existenci propojení starých komunistických a nových liberálních elit, což byl jev v Polsku výrazně méně vypouklý než v Maďarsku, a jejich společném ovládnutí politické, mediální, ekonomické a právně-bezpečnostní sféry.

Zatímco v Polsku došlo rychle k utvoření nového duopolu a celkové konsolidaci politické scény, v Maďarsku s úpadkem socialistů a fragmentací opozice vznikl monopol. Je zvláště důležité, že Fidesz nikdy po roce 1998 nezískal ve volbách méně než 40 procent hlasů. I přesto skončil dvakrát v opozici, protože spojenectví levice a liberálů zaznamenalo mírně lepší výsledek. Zhroucení socialistů a zánik jejich koaličního partnera, společně s posilováním otevřeně neofašistického Jobbiku a levicově antiglobalistické LMP, vedly k bezprecedentnímu mocenskému bezpečí Fideszu. Jobbik i LMP vyrostly sice na jiných ideových základech, nýbrž obě jako radikální alternativa vůči Gyurcsányově vládě; jejich spojování se „starou levicí“ tak dlouhá léta nepřicházelo v úvahu i z tohoto důvodu. Naproti tomu v Polsku se postupně rozevíraly nůžky mezi dvěma stranami, které byly původně považovány za přiro-

zené spojence. PiS po svém prvním vládním nezdaru z velké části absorboval elektorát svých radikálnějších koaličních partnerů Sebeobranu a Ligy polských rodin, PO mezitím obsadila pozice (hned zprvu geograficky a pozvolna i politicky) dříve hájené levicí. Ta se stala málo relevantní, protože levicový ekonomický program byl realizován PiS a v kulturních otázkách se jako sekulární a liberální alternativa etablovala PO.

Z odlišných silových poměrů vyplývají rozdíly mezi současným Maďarskem a Polskem, které nebývají správně reflektovány (pokud vůbec): vliv polské vlády se omezuje na státní instituce a média, vůči nimž stojí silný privátní sektor, často v otevřené opozici vůči vládě; většina polských médií je protivládní. Nedochází k budování žádného klientelisticko-korporátního impéria; v Kaczyňského světě jsou zkorumpovaní komunisté, liberálové a obchodníci. V zahraniční politice Polsko klade značný důraz na plnění svých závazků, a to i nad rámec vlastních partikulárních zájmů nebo dokonce proti nim; na oplátku polská vláda očekává od spojenců respekt a spolupráci. Politický systém je mnohem otevřenější, disponuje dvoukomorovým parlamentem a přímo volenou hlavou státu se silným mandátem. Ztráta prezidenta by pro PiS znamenala možná předčasné volby, v každém případě by mohl zcela zablokovat jakýkoliv vládní návrh. Opozice je dostatečně silná na to, aby v každých volbách mohla pomýšlet na triumf, nikoliv pouze na ukrojení moci vládní strany. V případě vítězství opozice jsou všechna opatření předchozí vlády jednoduše vratná, a to prostou většinou. V neposlední řadě je osobnost Kaczyňského příliš polská, těžištěm jeho zájmu je Polsko, v praktické rovině se pak stará především o soudržnost strany dovnitř.

Role Orbána je úplně jiná. Jeho ambice jsou evropské, je v pravém smyslu reakční, proto je mu také věnováno o mnoho více pozornosti než Kaczyňskému, který je mimo Polsko nesrozumitelný: Orbán se stále vztahuje ke globálnímu vývoji, dokáže ostatní politiky inspirovat i rozčítit, úspěšně hrát hru na vícero světových (i politických) stran. V Maďarsku buduje systém, který sám nazval neliberálním, v němž prim hraje loajalita vůči jeho straně. Snaží se přitom dominovat i v mediálním a podnikatelském sektoru, to bylo poučení, které si vzal už z nezdaru vlády Józsefa Antalla. Není v područí byznysu ani církve, jeho konzervativismus osciluje okolo jeho pojetí normalnosti; normální je obrana hranic nebo zájem na demografickém růstu národa, namísto podpory ilegálního přistěhovalectví či propagace „duhových“ rodin. Jeho vláda se přitom

nikdy nepokusila omezit liberální potratový zákon nebo registrované partnerství i s adopcemi, umělé oplodnění zdarma si přímo vetkla do čela své proročinné politiky, i když názor církve (zejména té katolické) byl jiný. Ústavní většina mu umožnila dalekosáhlé změny, řada osob ve veřejných funkcích má více než čtyřleté mandáty (v extrémních případech devítileté), soudní reformy nemusely probíhat zbrkle, na výměnu klíčových soudců stačilo počkat. Na druhou stranu si maďarské soudnictví udržuje značnou nezávislost,

jeho efektivita bývá dobře hodnocena i v každoročním žebříčku Evropské komise, poměrně pravidelně rozhoduje v rozporu se zájmy vlády. Volební systém je pro Fidesz výhodný, jen pokud se opozice není schopná shodnout na společných kandidátech do jednomandátových obvodů. Což za deset let nedokázala. Komunální volby na podzim 2019 přitom ukázaly, že pak může hrát vyrovnanou hru.

József Antall a Viktor Orbán u kulatého stolu,
uprostřed pozdější předseda parlamentu z řad MDF György Szabados, rok 1989 (András Bánkúti)

POUŽITÁ LITERATURA

- CHMAJ, Marek (red.). *Rzeczy koalicyjne w III RP*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie 2006. ISBN 8372994110.
- CZAJA, Marek. IV *Rzeczpospolita jako próba sanacji państwa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013. [online]. 2019 [cit. 2020-08-22]. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=282715>
- DEBRECZÉNI, József. *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltás*. Osiris, 1998. ISBN 9633894123
- DEBRECZÉNI, József. *Orbán Viktor*. Osiris 2003. ISBN 9633894433
- DUDEK, Antoni. *Historia polityczna Polski 1989–2015*. Znak 2016. ISBN 9788324034680.
- GDULA, Maciej. *Dobra zmiana w Miastku. Neoautorytaryzm w polskiej polityce z perspektywy małego miasta*. [online]. Krytyka Polityczna. 2017. [cit. 2020-08-22]. Dostupné z: <https://krytykapolityczna.pl/institut/raport-dobra-zmiana-w-miastku>
- GYÖRGY, László. *Creating Balance*. Századvég 2019. ISBN 9786155164569
- HAZONY, Yoram. *The Virtue of Nationalism*. Basic books 2018. ISBN 9781541645370
- JANKE, Igor. *Forward!* Aera mentum 2015. ISBN 9786155475108
- KENDE, Péter. *A Viktor*. KendeArt Kft. 2002. ISBN 9630090376
- KLEPKA, Rafał. *Wizje państwa w programach wyborczych z 2005 r. Platformy Obywatelskiej oraz Prawa i Sprawiedliwości*. [online]. 2008 [cit. 2020-08-22]. Dostupné z: https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/7679/Wizje_panstwa_w_programach_z_2005_r_PO_oraz_PiS.pdf?sequence=1
- KRASTEV, Ivan. HOLMES, Stephen. *The Light that Failed: A Reckoning*. Allen Lane 2019. ISBN 9780241345702
- KŘEN, Jan. *Čtvrt století střední Evropy. Visegrádské země v globálním příběhu let 1992 - 2017*. Karolinum 2019. ISBN 9788024639772
- MAGYAR, Bálint. *Magyar polip*. Noran Libro Budapest 2013. ISBN 97861555274497
- MCMENAMIN, Iain. *Semi-presidentialism and democratisation in Poland*. Centre for International Studies, Dublin City University, Ireland. [online]. 2008 [cit. 2020-08-22]. Dostupné z: http://doras.dcu.ie/612/1/semi-presidentialism_poland_2008.pdf
- MUSIALEK, Paweł. *Postkomunismus – kapitola, která nechce skončit*. [online]. 2019 [cit. 2020-08-22]. Dostupné z: https://ikdp.cz/wpcontent/uploads/2019/02/Paper_postkomunismus_Musialek.pdf
- PÜNKÖSTI, Árpád. *Szeplőtelen fogantatás*. Népszabadság Könyvek 2005. ISBN 9638689927
- SKYTT, Lasse. *Orbánland: How I Came To Understand Viktor Orbán's Hungary And The Future Of Europe*. National Széchényi Library 2019. ISBN 9786150048840

A series of horizontal lines for writing, consisting of 20 evenly spaced lines that span the width of the page.

newdirection.online

[@europeanreform](https://twitter.com/europeanreform)

[@europeanreform](https://www.instagram.com/europeanreform)

[NDeuropeanreform](https://www.facebook.com/NDeuropeanreform)

contact@europeanreform.org